

Slovenija - Pregled nacionalne ureditve in prakse

ENABLE - Vključevanje in dostop do pravnega varstva za obdolžence z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi

ENABLE - 101056701 - JUST-2021-JACC

Povzetek informacij o dokumentu

Datum	2. junij 2023
Država in partner	Slovenija, PIC - Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja
Avtorici	Ana Bajt, Katarina Bervar Sternad

Co-funded by the
European Union

Sofinancira Evropska unija. Vendar pa so izražena stališča in mnenja izključno avtorjev in ne odražajo nujno stališč in mnenj Evropske unije ali Evropske komisije. Niti Evropska unija niti organ, ki dodeljuje sredstva, za njih ne moreta biti odgovorna.

ENABLE - Vključevanje in dostop do sodnega varstva za obdolžence z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi

Namen projekta je spodbujanje dostopa do sodnega varstva in oblikovanje pravičnejših kazenskih postopkov za obdolžence z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi v osmih državah EU:

- *Romunija (Centrul de Resurse Juridice)*
- *Portugalska (Fenacerci - Federação Nacional de Cooperativas de Solidariedade Social)*
- *Češka (Fórum pro lidská práva)*
- *Slovaška (Fórum pro lidská práva)*
- *Slovenija (PIC - Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja)*
- *Bolgarija (fundacija KERA)*
- *Španija (Confederación Plena Inclusión España)*
- *Litva (Perspektive duševnega zdravja)*

Projekt koordinira fundacija Validity (Madžarska), medtem ko vzorčni priročnik o invalidnosti razvija International Commission of Jurists – European Institutions (Belgija).

Zahvala

Zahvaljujemo se vsem intervjuvancem so bili v projektu pripravljene sodelovati - osebam z invalidnostmi in oviranostmi, strokovnjakom s področja kazenskega prava in tistim, ki delujejo na področju varstva človekovih pravic in podpornih storitev. Poleg tega bi se radi zahvalili Anji Verovšek za pregled besedila in povratne informacije o možnih točkah izboljšav. Podobno bi se radi zahvalili tudi Stevenu Allenu, Brunu Monteiru in Ionu Schidu iz fundacije Validity za njihovo usklajevalno delo na projektu. Prav tako se zahvaljujemo Evan Grm iz organizacije OPEN za vso podporo v zvezi s komunikacijo.

Izjava o omejitvi odgovornosti

Nekateri izrazi, uporabljeni v tem dokumentu, so neprimerni zaradi svojih konotacij; čeprav veljajo za žaljive, jih slovenski kazenskopravni sistem pri uporabi prava še vedno uporablja. Ker se avtoricam zdi pomembno, da se pri opisovanju načina obravnave oseb z oviranostmi in drugih obdolžencev po slovenskem kazenskem pravu ohrani jezik zakona, so ti izrazi v pričujočem dokumentu uporabljeni, vendar označeni z navedki ("").

Avtorici

Ana Bajt

Katarina Bervar Sternad

Kontakti v Sloveniji

PIC - Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja

Metelkova 6

1000 Ljubljana, SVN

pic@pic.si

Kontaktne osebe projekta

Fundacija Validity - Center za zagovorništvo invalidov z motnjami v duševnem zdravju

Impact Hub, Inštitut Milestone

Budimpešta, Wesselényi utca 17.

1077 Madžarska

E-naslov: validity@validity.ngo

Datum objave

junij 2023

Informacije o nepovratnih sredstvih

101056701 - JUST-2021-JACC

Co-funded by the
European Union

Sofinancira Evropska unija. Vendar pa so izražena stališča in mnenja izključno avtorjev in ne odražajo nujno stališč in mnenj Evropske unije ali Evropske komisije. Niti Evropska unija niti organ, ki dodeljuje sredstva, zanje ne moreta biti odgovorna.

Kazalo vsebine

Povzetek	6
1. Uvod	11
2. Cilji in metodologija	13
3. Dostop obdolžencev s posebnimi potrebami do pravnega varstva	14
3.1. Zakonodajni in politični okvir	14
3.1.1. Prenos mednarodnega pravnega okvirja	14
3.1.2. Pregled nacionalnega pravnega okvira glede dostopa do pravnega varstva	22
3.1.3. Usposabljanje in ozaveščanje strokovnjakov s področja kazenskega pravosodja	36
3.1.4. Statistika in podatki o dostopu do pravnega varstva	37
3.2. Izkušnje obdolžencev s posebnimi potrebami glede dostopa do sodnega varstva	38
3.2.1. Izkušnje obdolžencev z invalidnostjo	38
3.2.2. Izkušnje strokovnjakov s področja kazenskega pravosodja	42
3.2.3. Izkušnje nevladnih organizacij, institucij za človekove pravice in strokovnjakov podpornih služb	50
4. Zaključki in priporočila	55
4.1. Zaključki	55
4.2. Priporočila	57
5. Reference	59
Priloge	59
Priloga 1 - Profil anketirancev	59

Povzetek

Namen tega dokumenta je na primeru Slovenije oceniti:

1. s kakšnimi ovirami in na kakšen način se obdolženci z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi v kazenskem pravosodju pri dostopu do informacij, podpore in postopkovnih prilagodite srečujejo, in

2. v kolikšni meri zakonodaja, politika in/ali praksa te ovire naslavljajo in obdolžencem z intelektualnimi in/ali psihosocialnimi oviranostmi pomagajo pri premagovanju teh ovir, zlasti na način zagotavljanja postopkovnih prilagoditev.

To poročilo bo podlaga za pripravo priročnika in protokola za izboljšanje dostopnosti kazenskih postopkov za osebe z oviranostmi.

Glavne ugotovitve glede ovir, izzivov in najboljših praks:

- **Obdolženci svojega položaja večkrat ne razumejo v celoti.** Zlasti ko gre za vprašanje potrebe po psihiatričnem zdravljenju obdolžencem ni vedno jasno zakaj je ukrep v njegovem primeru potreben.
- **Manko uradne službe na vsakem sodišču za podporo obdolžencem** (in pričam), ki bi imela usmerjeno strokovno znanje in izkušnje na področju dela in komunikacije z osebami z invalidnostmi.
- **Zakon ne predvideva neodvisnih posrednikov ali mediatorjev** (razen skrbnikov in zagovornikov), ki bi olajšali medsebojno komunikacijo in s tem sodelovanje obdolženca z oviranostmi pred sodiščem na nevtralen način.
- **Sodniška diskrecijska pravica pri odobritvi postopkovnih prilagoditev.** O postopkovnih prilagoditvah v kazenskem postopku odloča posamezni sodnik, kar je lahko problematično, saj je prepoznavanje dejanske potrebe po prilagoditvah odvisno od ene same osebe.
- **Nesistematično ugotavljanje posebnih potrebo oz. invalidnosti osebe ob prvem stiku osebe z uradnimi organi.** Včasih zaradi stigmatizacije in osebnih okoliščin obdolženca posebne potrebe oz. invalidnost osebe ni prepoznana že pri prvem stiku osebe s policijo, torej že v samem začetku postopka.
- **Manko primerne institucije za namestitev oseb z oviranostmi, za katere nista primerna ne zapor, ne zdravljenje na psihiatričnem oddelku.** Oviro predstavlja siva cona, v kateri se znajdejo osebe z lažjimi intelektualnimi in psihosocialnimi

oviranostmi, za namestitev katerih ni primeren ne zapor, ne forenzična enota za psihiatrično zdravljenje. Za rehabilitacijo teh oseb bi bil primernejši zavod drugega tipa ali prilagoditev obstoječih prostorov in osebja posameznim potrebam teh ljudi, v luči njihove rehabilitacije.

- **Manko zagotavljanja informacij v lahko berljivem jeziku** za invalide in druge, od prvega stika z uradnimi organi in predkazenskega postopka dalje.
- **Manko strokovnega znanja odvetnikov**, v tem primeru zagovornikov oseb z oviranostmi, o potrebah, ovirah in okoliščinah, s katerimi se te osebe srečujejo.
- **Omejitev poslovne sposobnosti oseb z oviranostmi v praksi.** Zaradi postavitve odrasle osebe pod skrbništvo (zlasti tistih z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi), kot tudi zaradi drugih okoliščin in stigme invalidnosti prihaja do oslabljenega sodelovanja oseb z oviranostmi v kazenskih postopkih, v katerih so vpleteni.
- **Brezplačna pravna pomoč je odvisna od finančnih razmer obdolženca ali njegove družine.** Čeprav Zakon o brezplačni pravni pomoči prepozna invalidnost kot posebno okoliščino za pridobitev BPP, je finančni prag za pridobitev pomoči še vedno precej visok. BPP je v praksi težko dostopna tudi zaradi administrativnih ovir (pridobivanje dokumentacije, dolgotrajnost postopka..).
- **Nepoznavanje možnih prilagoditev v postopku.** Postopkovne prilagoditve so obdolžencu lahko neznane, zlasti če v času sodnega postopka nima dodeljenega zagovornika. Tako se lahko stranka v postopku ne zaveda možnosti, ki bi lahko bile pomembne zanj in njegove osebne potrebe za boljše razumevanje postopka in sodelovanje v njem.

Glavna priporočila

Pravni okvir

- **Preveri se, ali lahko o prilagoditvah v postopku in napotitvah na urad za podpora** (v primeru oškodovancev) **najbolje odloča sodnik sam** ali bi bila za to potrebna širša komisija, ki vključuje strokovnjake s področja psihiatrije in njihovo mnenje obravnava enakovredno.
- **Razširitev seznama postopkovnih prilagoditev v zakonu.** Čeprav so nekatere prilagoditve že zaščitene v zakonu in zagotovljene v praksi, še vedno obstajajo dodatne možnosti postopkovnih prilagoditev. Primeri nekaterih dodatnih prilagoditev, ki bi jih bilo možno uvesti v prakso, so navedeni v razdelku 3.1.2.2 - Prilagajanje postopkov za zaslišanja.

- **Vzpostavitev programa v vzgojno-izobraževalnih zavodih, ki bi bil namenjen namestitvi oseb z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi, ki so obsojene na zaporno kazen.** Za osebe z zmanjšanim zavedanjem pomena svojih dejanj v kazenskih postopkih bi bilo smiselno, da bi bile nameščene v alternativne zavode za prestajanje kazni zapora, in ne v zapor, v kolikor varnostni ukrep psihiatričnega zdravljenja ne bi bil več potreben.

Postopek

- **Pozorno delo z invalidnimi osebami med postopkom in prilagajanje tempa obravnave s strani sodišča.** Pozorno delo bi v tem oziru pomenilo zagotavljanje primerne okolja za obravnavo v katerem lahko oseba z oviranostjo udobno sodeluje. Na ta način bi zagotovili boljše sodelovanje invalidnih oseb v postopku, predvsem tistih, ki so postavljene pod skrbništvo in katerih sodelovanje v postopku je zaradi skrbništva lahko okrnjeno.
 - >> Komunikacija sodišča neposredno z invalidno osebo, ki je del postopka, v luči zagotovitve prejema informacij na njej prilagojen način (V izogib komunikaciji zgolj z njenim skrbnikom ali zagovornikom). Možnost konzultacije osebe z invalidnostmi v njej domačem okolju ali drugem okolju, ki ni sodna dvorana.
 - >> Na ta način bi imela oseba z oviranostjo tudi možnost svobodno in informirano privoliti v zdravljenje.
- **Priprava seznama postopkovnih prilagoditev, ki so na voljo osebam v postopku.** Nepoznavanje postopkovnih prilagoditev, ki so na voljo obdolžencem in drugim osebam za časa postopka bi lahko naslovili s pripravo seznama možnih prilagoditev, ki jih je lahko oseba v kazenskim in predkazenskim postopku deležna. Na ta način bi bile osebe v postopku in njihovi zagovorniki vnaprej bolje obveščeni o možnih procesnih jamstvih.
- **Zagotavljanje informacij v lahkem branju.** Nudenje informacij v lahko berljivem jeziku v času postopka kot tudi na spletnih straneh sodišč, bi obdolžencem z invalidnostmi in drugim omogočilo boljše razumevanje dogajanja na sodišču in njihove vpletenosti. Priprava dokumentov v lahkem branju bi koristila tudi širši javnosti, ne zgolj osebam z oviranostmi.
 - >> Prevod brošur Ministrstva za pravosodje¹ v lahko branje (npr. o BPP ali ZKP), v sodelovanju z Zavodom RISA - Centrom za splošno, funkcionalno in

¹ <https://nasodiscu.si/brosure>

kulturno opismovanje. Prevod dokumentov dostopnih javnosti bi bilo v skladu z nedavnimi posveti Varuha o pomenu vključujoče informacijske družbe in dostopnosti do informacij ter storitev.²

Drugi cilji

- **Usposabljanje strokovnjakov s področja kazenskega pravosodja in drugih o posebnih pravicah in potrebah invalidov.** Za zagotavljanje boljšega in vključujočega okolja za invalide v kazenskih postopkih, bi bilo koristno organizirati več izobraževanj na temo pravnega varstva in sodelovanja ranljivih oseb v sodnih postopkih. Prav tako bi bilo za te osebe in društva, ki delujejo na področju invalidnosti, koristno pripraviti **seznam pravnih zastopnikov, ki so s področjem invalidnosti že strokovno seznanjeni.** Sodelovanje oseb z oviranostmi bi bilo olajšano, če bi z njimi sodelovali strokovnjaki kazenskega prava, ki dobro poznajo njihove pravice, težave in ovire, s katerimi se te osebe lahko srečujejo.
 - >> Organizacija strokovnih srečanj na področju invalidnosti, razumevanje sodnih postopkov in pisanj s strani oseb z oviranostmi ter težav s katerimi se ob tem srečujejo. Srečanje bi lahko organiziral Center za izobraževanje v pravosodju, ali MP v sodelovanju z Varuhom, v vsakem primeru pa bi v soorganizacijo veljalo vključiti relevantna društva in zavode, ki delujejo na področju invalidnosti.
 - >> Podobno kot seznam uradnih zastopnikov pravic oseb s težavami v duševnem zdravju, ki ga je MDDSZ na pobudo Varuha objavil na svoji spletni strani, bi tudi MP na spletni strani ministrstva ali slovenskega sodstva objavilo seznam pravnih zastopnikov, ki so strokovno seznanjeni s področjem invalidnosti. Seznam bi ministrstvo na spletni strani objavilo na način, da ga bo lažje najti, in na splošnem mestu.
- **Vključevanje oseb z invalidnostmi v razprave o načinih izboljšanja kazenskopravnega sistema, predvsem z vidika dostopnosti. V luči vključevanja oseb z invalidnostmi bi te osebe veljalo povabiti k pripravi naslednjega akcijskega programa za invalide, ki bi zadeval tudi področje prava in boljše dostopnost sodnih postopkov za osebe z oviranostmi.** To bi osebam z invalidnostmi v največji možni meri omogočilo uresničevanje pravice do sodelovanja ne le v kazenskih postopkih, temveč tudi pri sistemskem oblikovanju zakonodaje, ki oblikuje in determinira njihovo življenje.

2

<https://www.varuh-rs.si/sporocila-za-javnost/novica/varuh-clovekovih-pravic-o-pomenu-vkljucujoce-informacij-ske-druzbe-in-dostopnosti-do-informacij-ter-s/>

- >> Izvedba širše raziskave o dostopnosti pravnega varstva, zakonodaje in sodnih postopkov za osebe z različnimi invalidnostmi in priprava konkretnih točk ukrepanja v luči dodatnih izboljšav.

1. Uvod

Dostop do pravnega varstva za invalide zakonsko opredeljuje 13. členu Konvencije o pravicah invalidov (KPI), ki določa, da: "države pogodbenice zagotovijo **invalidom**, da imajo enako kot drugi dostop do sodnega varstva, med drugim tako, da zagotovijo **postopkovne in starosti primerne prilagoditve**, ki jim omogočijo, da učinkovito sodelujejo kot neposredni ali posredni udeleženci, tudi kot priče, v vseh pravnih postopkih, tudi na preiskovalni in drugih predhodnih stopnjah" in da "spodbujajo ustrezno izobraževanje vseh, ki delujejo v sodstvu, vključno s policijskim in zaporniškim osebjem", da se zagotovi učinkovit dostop invalidov do sodnega varstva.

V skladu z *Mednarodnimi načeli in smernicami Združenih narodov o dostopu do pravnega varstva za invalide (2020)* **postopkovne prilagoditve** vključujejo:

"vse potrebne in ustrezne spremembe in prilagoditve v okviru dostopa do pravnega varstva, kadar je to v posameznem primeru potrebno, da se invalidom enako kot drugim zagotovi udeležba. Za razliko od razumnih prilagoditev³, postopkovne prilagoditve niso omejene s konceptom "nesorazmernega ali neupravičenega bremena". (p. 9)

Izvajanje 13. člena KPI v praksi, in zlasti dostop obdolžencev z intelektualnimi ali psihosocialnimi oviranostmi do sodišča pa ostaja vprašanje, ki v določenih evropskih državah v večji meri še ni bilo raziskano. Namen tega projekta je zapolniti to vrzel z analizo ovir in najboljših praks pri udeležbi oseb z oviranostmi v kazenskem postopku, pri čemer se raziskava osredotoča predvsem na osebe z intelektualnimi in/ali psihosocialnimi oviranostmi.

V skladu s KPI je invalidnost razvijajoč se pojem in "posledica medsebojnega sodelovanja med invalidi ter ovirami zaradi stališč v družbi in ovirami v okolju, ki preprečujejo, da bi invalidi pod enakimi pogoji kakor drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi". Z drugimi besedami, KPI do invalidnosti pristopa z vidika socialnih in človekovih pravic, in predlaga novo konceptualizacijo invalidnosti: "družba je tista, ki invalidom "onemogoča" uresničevanje njihovih državljanskih človekovih pravic" (Združeni narodi, 2008), če potrebne prilagoditve za družbeno udejstvovanje teh oseb niso zagotovljene.

Splošni namen tega poročila je predstaviti rezultate raziskave o ovirah, s katerimi se obdolženci z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi v kazenskem pravosodju soočajo pri dostopu do informacij, podpore in postopkovnih prilagoditev, ob manku katerih je njihovo sodelovanje lahko oteženo in pomanjkljivo. V poročilu bo tudi ocenjeno, v kolikšni meri zakonodaja, politika in/ali praksa (vključno z obetavnimi praksami) obdolžencem z

³ "Potrebne in ustrezne spremembe in prilagoditve, ki ne pomenijo nesorazmernega ali neupravičenega bremena, kadar je to potrebno v posameznem primeru, da se invalidom zagotovi uživanje ali uresničevanje vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin na enaki podlagi kot drugim" (člen 2, Združeni narodi, 2006).

intelektualnimi in/ali psihosocialnimi oviranostmi omogoča premagovanje teh ovir, zlasti z zagotavljanjem postopkovnih prilagoditev.

Raziskovalne smernice temeljijo na mednarodnem normativnem okviru, kot je določen v relevantnih in medsebojno povezanih členih **Konvencije o pravicah invalidov: 12. člen** (Enakost pred zakonom) in **13. člen** (Dostop do sodnega varstva); **Mednarodna načela o dostopu invalidov do sodnega varstva** (ZN, 2020): **Načelo 1** (Vsi invalidi imajo pravno sposobnost, zato se nikomur ne sme odreči dostop do sodnega varstva zaradi invalidnosti); **Načelo 3** (Invalidi, vključno z otroki invalidi, imajo pravico do ustreznih postopkovnih prilagoditev); **Načelo 4** (Invalidi imajo pravico do pravočasnega in dostopnega dostopa do pravnih obvestil in informacij na enak način kot drugi); **Načelo 5** (Invalidi imajo enako kot drugi pravico do vseh materialnih in procesnih jamstev, priznanih v mednarodnem pravu, države pa morajo zagotoviti potrebne prilagoditve za zagotovitev ustreznega postopka); **Načelo 6** (Invalidi imajo pravico do brezplačne ali cenovno dostopne pravne pomoči); **Načelo 10** (Vsem zaposlenim v pravosodnem sistemu je treba zagotoviti programe ozaveščanja in usposabljanja o pravicah invalidov, zlasti v zvezi z dostopom do sodnega varstva); **Evropska konvencija o človekovih pravicah: 5. člen** (Pravica do svobode in varnosti), **6. člen** (Pravica do poštenega sojenja), **13. člen** (Pravica do učinkovitega pravnega sredstva) in **14. člen** (Prepoved diskriminacije); in pravni red EU o procesnih pravicah: **pravica do tolmačenja in prevajanja v kazenskih postopkih**⁴; **pravica do obveščeniosti v kazenskih postopkih**⁵; **pravica do dostopa do odvetnika v kazenskih postopkih**⁶; krepitev nekaterih vidikov **domneve nedolžnosti in pravice do navzočnosti na sojenju** v kazenskih postopkih⁷; **pravna pomoč za osumljene in obdolžene osebe** v kazenskih postopkih⁸; in **procesna jamstva za ranljive osebe, osumljene ali obdolžene** v kazenskem postopku⁹.

V nadaljevanju poročila bomo najprej predstavili cilje in metodologijo raziskave, nato pa povzeli glavne ugotovitve teoretičnega dela raziskave in izsledke polstrukturiranih intervjujev. Poročilo bomo zaključili z navajanjem glavnih ugotovitev in priporočili glede dostopa do sodnega varstva za obdolžence z intelektualnimi in/ali psihosocialnimi oviranostmi.

⁴ Direktiva 2010/64/EU Evropskega parlamenta in Sveta - členi 1, 2, 4 in 5;

⁵ Direktiva 2012/13/EU Evropskega parlamenta in Sveta o pravici do obveščeniosti v kazenskem postopku - členi 3, 4, 6 in 7;

⁶ Direktiva 2013/48/EU Evropskega parlamenta in Sveta - o pravici do dostopa do odvetnika v kazenskem postopku, vključno z evropskim nalogom za prijete, in o pravici tretje osebe do obveščeniosti o odvzemu prostosti in komunikaciji s tretjimi osebami - členi 3, 4, 11 in 13

⁷ Direktiva (EU) 2016/343 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 9. marca 2016 o okrejitvi nekaterih vidikov domneve nedolžnosti in pravice do navzočnosti na sojenju v kazenskem postopku - člena 6-8 in uvodna izjava 42;

⁸ Direktiva (EU) 2016/1919 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 26. oktobra 2016 o pravni pomoči za osumljence in obdolžence v kazenskem postopku ter za zahtevane osebe v postopkih na podlagi evropskega naloga za prijete - člena 4 in 9;

⁹ Priporočilo Komisije z dne 27. novembra 2013 o procesnih jamstvih za ranljive osebe, ki so osumljene ali obdolžene v kazenskem postopku - oddelek 2 in 3.

2. Cilji in metodologija

Cilj raziskave je izboljšati znanje o izkušnjah in ovirah za sodelovanje, s katerimi se soočajo obdolženci in obtoženci z intelektualnimi in/ali psihosocialnimi oviranostmi v sistemu kazenskega pravosodja (predkazenski in sodni postopek, tj. od preiskave/prijetja osebe do izreka kazni).

Posebni cilji te faze projekta so:

1. **Predstaviti nacionalni pravni in politični okvir** (zakoni, politike, strategije, usmeritve ali drugo) o dostopu do sodnega varstva za obdolžence z invalidnostmi, predvsem s poudarkom na zagotavljanju razumnih in procesnih prilagoditev.
2. **Preučiti izkušnje različnih zainteresiranih strani** - obdolžencev z intelektualno in psihosocialno oviranostjo, strokovnjakov kazenskega pravosodja, strokovnjakov podpornih služb, nevladnih organizacij in institucij za človekove pravice - o dostopu obdolžencev z oviranostmi do pravnega varstva ter **opredeliti ovire, izzive in možna področja izboljšave**, ki jih vidijo v zvezi s tem.
3. **Zbrati priporočila** različnih deležnikov o tem, kako spodbuditi vključevanje obdolžencev z intelektualnimi in psihosocialnimi oviranostmi v sodnih postopkih, in njihov dostop do sodnega varstva, zlasti z **opredeljevanjem glavnih potrebnih podpornih mehanizmov in postopkovnih prilagoditev**.

V luči ciljev metodološki pristop združuje *teoretične raziskave* in *empirično delo*. **Teoretična raziskava** je vključevala identifikacijo in analizo ustreznih pravnih dokumentov (npr. nacionalne zakonodaje, politike, strategij, poročil, statističnih podatkov) v zvezi z zagotavljanjem razumnih in postopkovnih prilagoditev v pravosodnem sistemu za invalide.

V okviru **terenskega dela** pa so bili opravljeni **polstrukturirani intervjuji** (N=11) s ključnimi deležniki: obdolženci z intelektualnimi in/ali psihosocialnimi oviranostmi (N=2); strokovnjaki s področja kazenskega pravosodja (N=3); strokovnjaki podpornih služb (N=2); nevladne organizacije (N=1) in institucije za človekove pravice (N=3). Ker dva od intervjuvancev (SI/O/F/11 in SI/P/M/04) nista imela izkušenj z delom z obdolženci z oviranostmi, so avtorji mnenja, da vsebini intervjujev z njima nista pomembni za to raziskavo. Vsi intervjuji so bili z deležniki opravljeni med februarjem in aprilom 2023. Prednost so imeli intervjuvanci, ki so imeli v zadnjih treh letih izkušnje/kontakt s sistemom kazenskega pravosodja. Za identifikacijo in rekrutiranje udeležencev tega projekta je bila uporabljena tehnika neverjetnostnega namenskega vzorčenja. Identifikacija intervjuvancev je bila mogoča s pomočjo partnerjev projekta. Podatki so bili analizirani z uporabo vsebinske analize. V naslednjem razdelku povzemamo ključne ugotovitve raziskave in intervjujev.

3. Dostop obdolžencev s posebnimi potrebami do pravnega varstva

3.1. Zakonodajni in politični okvir

Glavni cilj teoretične raziskave je predstaviti zakonodajni in politični okvir dostopa do sodnega varstva za obdolžence z invalidnostmi. Rezultati te analize so predstavljeni v štirih podpoglavjih: a) opredelitev glavnih mednarodnih politik in usmeritev na področju dostopa do sodnega varstva, ki so bile sprejete v Sloveniji; b) kratek pregled najpomembnejših nacionalnih zakonov, politik ali strategij, ki urejajo dostop do pravnega varstva invalidov; c) predstavitev načinov spodbujanja usposabljanja in ozaveščanja oseb, ki delujejo na področju pravosodja, in d) predstavitev razpoložljivih uradnih podatkov, povezanih z dostopom do sodnega varstva invalidov. Zaradi manka podatkov ali dejavnosti na slednjih dveh področjih sta poglavji strnjena.

3.1.1. Prenos mednarodnega pravnega okvirja

Veljavni predpisi Združenih Narodov

Konvencijo Združenih narodov o pravicah invalidov (v nadaljevanju KPI) je Slovenija ratificirala leta 2008 brez pridržkov.¹⁰ Po ratifikaciji Konvencije o pravicah invalidov je bil leta 2010 sprejet Zakon o izenačevanju možnosti invalidov.¹¹ KPI je postala za Slovenijo zavezujoča tudi na podlagi potrditve konvencije s strani EU leta 2011. V zvezi z 12. členom (Enako priznavanje pred zakonom) je Odbor ZN za pravice invalidov v sklepnih ugotovitvah opozoril na "diskriminatorne zakonske določbe v Zakonu o nepravdnem postopku in Družinskem zakoniku [Slovenije], ki omogočajo odvzem pravne sposobnosti, vključno s poslovno in procesno sposobnostjo, osebam s psihosocialno in/ali intelektualno oviranostjo".¹² Odbor je bil zaskrbljen zaradi dejstva, da država na različnih področjih življenja imenuje skrbnike kot nadomestke in ne kot obliko podpore invalidom. Zaskrbljen je bil tudi zaradi pomanjkanja režima *podpornega* odločanja (t.j. *podpore* pri odločitvah), ki bi nadomestil sedanji režim *nadomestnega* odločanja (t.j. *nadomestitev* osebe pri odločanju)s. V zvezi s členom 13 (Dostop do pravnega varstva) so bili v pripombah izraženi naslednji pomisleki:

- "Pomanjkanje informacij o posebnih procesnih, spolno in starostno prilagojenih prilagoditvah za invalide v sodnih postopkih, zlasti za gluhoslepe osebe;
- Nedostopnost stavb organov kazenskega pregona in sodstva;

¹⁰ https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&clang=en

¹¹ Zakon o izenačevanju možnosti invalidov

¹² UNCRPD, Končne ugotovitve o začetnem poročilu Slovenije, 2018. str. 5. Dostopno na: <https://digitallibrary.un.org/record/1483329>

- Ovire za dostop do pravnega varstva za osebe s psihosocialnimi in/ali intelektualnimi ovirami, zlasti za osebe, ki živijo v institucijah in/ali jim je bila odvzeta pravna sposobnost;
- Država ni oblikovala politik, ki bi invalidom omogočile, da bi bili del pravosodnega sistema kot neposredni ali posredni udeleženci, kot so odvetniki, sodni uradniki ali uslužbenci organov pregona.¹³

Avtorji poročila niso seznanjeni z nobeno študijo, ki bi obravnavala učinke izvajanja Konvencije o pravicah invalidov za izkušnje obdolžencev invalidov v kazenskih postopkih v Sloveniji.

Konvencija Združenih narodov proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju (CAT) je leta 1993 s pristopom h konvenciji za Slovenijo postala zavezujoča. Slovenija je leta 2007 pristopila tudi k **Izbirnemu protokolu h Konvenciji proti mučenju (CAT-OP)**. Urad Varuha človekovih pravic RS na podlagi CAT-OP sicer redno spremlja izvajanje določil CAT, vendar v letnih poročilih ne navaja informacij v zvezi z dostopom invalidov do pravnega varstva.¹⁴ Priporočilo Varuha, ki se v zadnjih poročilih še najbolj nanaša na dostop do pravnega varstva za invalide se nanaša na zastopnike pravic invalidov. Varuh je namreč Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti priporočil, naj "seznam zastopnikov pravic oseb s težavami v duševnem zdravju, skupaj z opredelitvijo njihovih pristojnosti, objavi na spletni strani tako, da ga bo lažje najti, in na splošnem mestu".¹⁵

Evropski odbor za preprečevanje mučenja

Zaradi članstva Slovenije v Svetu Evrope **Odbor za preprečevanje mučenja (CPT)** svoje nadzorne naloge opravlja tudi v Sloveniji. Zadnji obisk v Sloveniji je odbor opravil leta 2017, na podlagi katerega je bilo pripravljeno tudi poročilo.¹⁶ Med obiskom je delegacija preverila obravnavo oseb, ki jim je bila odvzeta prostost, in zagotavljanje sodnega varstva zanje ter obravnavo forenzičnih psihiatričnih pacientov na Forenzičnem oddelku Psihiatričnega oddelka Univerzitetne bolnišnice Maribor. V zvezi s prvim poročilo ne zadeva položaja oseb z oviranostmi in v tem oziru ni relevantno. V zvezi s slednjimi pa je delegacija CPT zabeležila več vprašljivih postopanj pri obravnavi pacientov na forenzičnem oddelku psihiatrije, kot so

¹³ Prav tam.

¹⁴ Poročila za leti 2019 in 2021

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/OPCAT/NPM/NPM-Slovenia-2019.pdf> in https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/DPM/Letna_porocila_DPM/Slovenian_Ombudsman_NPM_Report_2021.pdf

¹⁵

https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/DPM/Letna_porocila_DPM/Slovenian_Ombudsman_NPM_Report_2021.pdf str. 35

¹⁶ <https://rm.coe.int/pdf/168074adf9>

sredstva za omejevanje gibanja pacientov. Po zapisu Varuha se je kot omejevalno sredstvo uporabljala fiksacija pacientov na posteljo, ki pa kot sredstvo ni bila vedno uporabljena v skrajnem primeru in ni bila vedno prekinjena takoj, ko je bilo to mogoče. Iz poročila tudi izhaja, da "noben član zdravstvenega osebja ni bil stalno prisoten v sobi bolnikov, osebje pa bolnikov ni razbremenilo, ko je bil ukrep prekinjen". Nekatera postopanja na oddelku so se štela tudi kot ponižujoča (namestitev plenit odraščalim pacientom in uporaba nočnih posod v prisotnosti drugih bolnikov). Kar zadeva sodna jamstva pa je delegacija CPT poročala, da sodniki, odločujoči v zadevi, ob šestmesečni evalvaciji varnostnega ukrepa obveznega psihiatričnega zdravljenja, v luči podaljšanja le-tega, osebno zaslišijo vse paciente, za katere ta ukrep velja. Na ta način je praksa sodnikov, po besedah delegacije, v skladu z zakonom. Delegacija je sodišču obenem priporočila, da psihiatričnim pacientom omogoči, da svobodno in informirano privolijo v zdravljenje, ki jim je bilo predpisano z izrekom varnostnega ukrepa psihiatričnega zdravljenja s strani sodišča.

V zvezi z **direktivami EU o pravicah obtožencev/obdolžencev** so bile v **povezavi s členu, navedenimi v uvodu**, analizirane naslednje direktive:

- Pravica do **tolmačenja in prevajanja** (Direktiva 2010/64/EU)

Direktiva 2010/64/EU varuje pravico do tolmačenja in prevajanja v kazenskih postopkih in v postopkih za izvršitev evropskega naloga za prijetje. V direktivi je zahteva po sprejetju invalidom prijaznih določb na področju tolmačenja in prevajanja poudarjena že v uvodni izjavi (27). V uvodni izjavi je določeno, da morajo organi zagotoviti, da lahko osebe v potencialno šibkem položaju, zlasti telesno ovirane osebe, učinkovito uveljavljajo svoje pravice do tolmačenja in prevajanja, kot so zapisane v direktivi. Poleg tega direktiva v 2. členu določa, da je treba osumljencem ali obdolžencem, ki ne govorijo ali ne razumejo jezika, v katerem teče kazenski postopek, nemudoma zagotoviti tolmačenje. Tolmačenje mora biti zagotovljeno za čas trajanja vseh postopkov pred preiskovalnimi in sodnimi organi. V skladu s tem členom to vključuje policijsko zaslišanje, vse sodne obravnave in vse potrebne vmesne obravnave. 2. člen direktive nadalje pojasnjuje, da pravica do tolmačenja "vključuje ustrezno pomoč osebam z okvaro sluha ali govora". Poleg tega je v 5. členu direktive določeno, da je treba vzpostaviti register ustrezno usposobljenih tolmačev. Nadalje 6. člen določa, da mora sodno osebje zagotoviti učinkovito in uspešno komunikacijo tako, da se osebje usposobi za posebnosti komuniciranja s pomočjo tolmača. Nazadnje, 6. odstavek 2. člena določa, da "[k]adar je to primerno, se lahko uporabljajo komunikacijske tehnologije, kot so videokonferenca, telefon ali internet, razen če je za zagotovitev pravičnega postopka potrebna fizična navzočnost tolmača."

Leta 2014 je bila s spremembo takratnega ZKP direktiva prenesena v nacionalno zakonodajo.¹⁷ Prenos 2. člena direktive je prinesel spremembo v 8. člen ZKP, na način, da udeležencem v postopku priznava pravico do uporabe svojega jezika v preiskovalnih in

¹⁷ Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o kazenskem postopku (ZKP-M)

drugih morebitnih sodnih postopkih ali na glavni obravnavi. Če postopek ne poteka v njihovem jeziku, je osebi potrebno zagotoviti ustno tolmačenje izrečenega, omogočiti uporabo lastnega jezika in zagotoviti pisno prevajanje listin ter drugih pisnih dokazov (v zakonu so navedeni primeri pisnih dokazov).¹⁸ Poleg se je 8. člen ZKP spremenil na način, da se določbe prejšnjih odstavkov smiselno uporabljajo tudi za gluhe osebe. V določbo so bile kasneje vključene še osebe z okvarami govora ("neme osebe" v ZKP).¹⁹ Glede registra ustrezno usposobljenih tolmačev se zdi, da v nacionalno zakonodajo ni bilo preneseno (5. člen direktive). Enako velja za šesti člen, saj sedanji ZKP ne vsebuje eksplicitne določbe o potrebi usposabljanja sodnega osebja o posebnostih sporazumevanja s pomočjo tolmača, kar bi zagotavljal boljše učinkovitost in uspešnost postopka za osebe z oviranostmi.²⁰ Prenos direktive je tako imel vpliv le na 8. člen ZKP na način zagotavljanja večjega nabora jezikovnih prilagoditev za invalide. Tako se zdi, da je bila direktiva v slovenski kazenski red le delno prenesena.

- **Pravica do informacij** v kazenskem postopku (*Direktiva 2012/13/EU*)

Pravila o pravici do obveščeniosti v kazenskem postopku so določena v Direktivi 2012/13/EU. Direktiva v 2. členu določa področje uporabe direktive in pojasnjuje, da je pravico do informacij potrebno zagotavljati v vseh postopkih. V 3. členu direktiva države članice zavezuje, da osumljencem in obdolžencem informacije zagotovi v preprostem in dostopnem jeziku, ustno ali pisno, pri čemer morajo biti upoštevane vse posebne potrebe, ki izhajajo iz morebitne ranljivosti osebe. Na podlagi te pravice imajo osumljenci in obdolženci pravico do obveščeniosti o:

- pravici do dostopa do odvetnika;
- upravičenju do brezplačnega pravnega nasveta in pogojev za njegovo pridobitev;
- pravici do obveščeniosti o obdolžitvah v skladu s členom 6;
- pravici do tolmačenja in prevajanja;
- pravici do molka²¹

V luči obveščeniosti sta relevantna tudi 4. člen (Obvestilo o pravicah ob prijemu ali pridržanju) in 6. člen (Pravica do obveščeniosti o obdolžitvah), saj podrobneje opredeljujeta pravice do obveščeniosti iz 3. člena direktive.

Direktiva 2012/13/EU je bila skupaj s prej omenjeno Direktivo 2010/64/EU v nacionalno zakonodajo prenesena leta 2014.²² 3. člen je bil v nacionalno zakonodajo prenesen ponovno s spremembo 8. člena ZKP, ki organom nalaga, da udeležence v postopku obvestijo o njihovi

¹⁸ ZAKON O SPREMEMBAH IN DOPOLNITVAH ZAKONA O KAZENSKEM POSTOPKU (ZKP-M), 2. člen

¹⁹ 8. odstavek 8. člena ZKP

²⁰ <http://pisrs.si/Pis.web/porociloKorelacijskaEu?celex=32010L0064> korelacijska tabela

²¹ prvi odstavek, 3. člena Direktive 2012/13/EU

²² <http://www.pisrs.si/Pis.web/porociloKorelacijskaSlo?eva=2014-2030-0046> korelacijska tabela

pravici do tolmačenja in prevajanja.²³ Nadalje je bil 4. člen direktive, ki se nanaša na zagotavljanje informacij po prijemu ali pridržanju, prenesen s spremembo 4. člena ZKP, pri čemer je bil pripravljen seznam pravic, o katerih morajo biti osumljenci, ki jim je odvzeta prostost, obveščeni.²⁴ Peti odstavek 4. člena direktive o seznamu pravic je bil v nacionalno zakonodajo prenesen skoraj dobesedno, in sicer v 4.člen ZKP (peti odstavek). V seznam pravic do obveščeniosti, ki je na voljo v Prilogi 1 ZKP, so navedene vse pravice iz 3. člena in drugega odstavka 4. člena direktive.²⁵ Seznam pravic v prilogi je bil tako v večini sestavljen na podlagi Direktive. Poleg tega so bile v 4. člen ZKP prenesene tudi določbe o pisni obveščeniosti osumljenca, ki mu je bila odvzeta prostost, pri čemer velja osumljenca o njegovih pravicah obvestiti v maternem jeziku ali jeziku, ki ga razume.²⁶ Če pisne informacije osumljencu, ki mu je bila odvzeta prostost, niso na voljo v ustreznem jeziku, se ga o njegovih pravicah najprej obvesti ustno v jeziku, ki ga razume, nato pa se mu informacije brez nepotrebnega odlašanja čimprej zagotovi še v pisni obliki.²⁷ Na tej točki velja ponovno poudariti, da se seznam pravic do obveščeniosti s Priloge 1 ZKP nanaša le na osumljence, ki jim je bila odvzeta prostost, saj je bil pripravljen na podlagi 4. člena direktive o zagotavljanju informacij po prijemu ali pridržanju. Tako imajo pravice navedene v Prilogi 1 vpliv le na položaj prijatih oseb. V drugih besedah spremembe 4. člena ZKP varujejo le pravice osumljencev, ki jim je bila odvzeta prostost.

Drugi odstavek 3. člena Direktive ne določa le, da je informacije treba posredovati pisno ali ustno, temveč države članice tudi zavezuje, da zagotovijo, da se informacije posredujejo v preprostem in dostopnem jeziku, ob upoštevanju morebitne ranljivosti osumljencev ali obdolžencev. Čeprav je treba poudariti, da ZKP po prenosu Direktive izrecno ne določa uporabe preprostega in dostopnega jezika, je to mogoče sklepati iz določbe, ki nareka, da je treba informacije zagotoviti v jeziku, ki je osumljencem, ki jim je odvzeta prostost, razumljiv, ali jim jih podati v ustreznem jeziku. Vseeno se določba ponovno sklicuje le na osumljence, ki jim je bila odvzeta prostost, ne velja pa za osumljence ali obdolžence v splošnem.

V zvezi s pravico do obveščeniosti osumljencev na splošno je zakonodajalec s prenosom direktive spremenil 148. člen ZKP na način, da je določil, da mora policija osumljenca seznaniti s pravico do uporabe svojega jezika ter pravico do tolmačenja in prevajanja, ki izhaja iz 8. člena.²⁸ Ostale pravice iz 3. člena direktive so bile s strani ZKP ob prenosu že varovane, in sicer v 5. členu ZKP in petem odstavku 148. člena ZKP.²⁹ Vendar pa ta dva člena izrecno ne omenjata zagotavljanja informacij na osebi razumljiv način, z uporabo ustreznega jezika, kot to določa spremenjeni 4. člen ZKP, ki zadeva osumljence katerim je bila vzeta

²³ ZKP-M, člen 8(3), prvi stavek

²⁴ 5. odstavek 4. člena ZKP-M

²⁵ Priloga 1 ZKP-M https://www.uradni-list.si/files/RS_-2014-087-03503-OB~P001-0000.PDF

²⁶ 5. odstavek 4. člena ZKP-M

²⁷ <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2014-01-3503/> ZKP-M, člen 1

²⁸ ZKP-M, 4.člen

²⁹ ZKP, 5. člen in četrti odstavek 148. člena.

prostost. Poleg tega, čeprav je bilo zagotavljanje informacij o pravicah v večini varovano že pred prenosom, se zdi, da obstaja izjema pri nujenju informacij o brezplačni pravni pomoči. Zdi se, da je zakonodajalec pri prenosu 3. člena ZKP pravico do obveščeniosti o brezplačni pravni pomoči prenesel le za primer osumljencev, ki jim je bila odvzeta prostost, ne pa za osumljence v splošnem. Glede na zgornjo analizo se zdi, da je bila Direktiva v ZKP prenesena le delno.

V zvezi z ranljivostmi je ZKP pojem ranljivega obdolženca v nacionalno zakonodajo vpeljal šele kasneje in ne ob prenosu direktive.³⁰ Pred prenosom direktive in kljub njenem prenosu pojem ranljivosti takrat še ni bil del slovenske kazenske zakonodaje.

- Pravica do **dostopa do odvetnika** v kazenskem postopku (Direktiva 2013/48/EU)

Direktiva 2013/48/EU se med drugim nanaša na pravico do dostopa do odvetnika v kazenskih postopkih in v postopkih na podlagi evropskega naloga za prijetje. Evropski zakonodajalec je v uvodni izjavi (52) ponovno potrdil, da direktiva podpira temeljne pravice in načela, priznana v Listini, pri čemer je poudaril tudi vključevanje invalidov. Poleg tega je zakonodajalec v 13. členu zapisal, da države članice "zagotovijo, da se pri uporabi te direktive upoštevajo posebne potrebe ranljivih osumljenih in obdolženih oseb". Direktiva osumljencem in obdolžencem sicer zagotavlja pravico do dostopa do odvetnika (3. in 10. člen), vendar se je tej pravici mogoče tudi odpovedati na podlagi 9. člena. Podobno kot v zgoraj obravnavani Direktivi 2012/13/EU, morajo države članice zagotoviti, da se obdolžencem pri obveščanju o vsebini te pravice in možnih posledicah v primeru odpovedi zagotovi jezikovna prilagoditev - informacije je treba zagotoviti ustno ali pisno, jasno in zadostno, v preprostem in razumljivem jeziku. Poleg tega je v uvodni izjavi (39) poudarjeno, da je treba pri zagotavljanju informacij "posebne okoliščine v zvezi z zadevnimi osumljenimi ali obdolženimi osebami, vključno z njihovo starostjo ter psihičnim in fizičnim stanjem".

Pri prenosu direktive je bila slovenska kazenska zakonodaja spremenjena v več fazah, zadnji del je bil izveden leta 2021.³¹ Glede pravic osumljencev in obdolžencev je na podlagi direktive do sprememb prišlo leta 2014. Kot že omenjeno, je bil koncept ranljivosti kot tak v slovensko procesno kazensko pravo vpeljan šele pozneje, leta 2019,³² in ne s prenosom 13. člena te direktive. Z drugimi besedami, določba o ranljivosti ni bila prenesena v ZKP prek ZKP-M leta 2014, temveč je bila v nacionalno zakonodajo vključena pet let kasneje. Kar zadeva uvodno izjavo (52) direktive, veljavni ZKP na enako izrecen način ne omenja vključevanja invalidov v kazenske postopke. Kar zadeva 9. člen, je bila možnost odpovedi pravici do dostopa do odvetnika del nacionalnega kazenskega prava že pred prenosom direktive. Vendar se zdi, da ZKP prej ni vseboval določila, ki bi zagotavljalo, da so osebe, ki se odločijo odpovedati svoji pravici, jasno in zadostno obveščene, ustno ali pisno, v preprostem

³⁰ Člen 18.a ZKP

³¹ <http://pisrs.si/Pis.web/porociloKorelacijskaEu?celex=32013L0048> korelacijska tabela

³² ZKP-N, člen 18.a

in razumljivem jeziku, o možnih posledicah take odpovedi. Poleg tega se zdi, da ZKP izrecno ne določa obravnave posebnih okoliščin, kot je duševno in telesno stanje osumljenca ali obdolženca (uvodna izjava (39)) pri obveščanju o njegovi pravici, da se odpove pravici do dostopa do odvetnika.

- **Krepitev nekaterih vidikov domneve nedolžnosti in pravice do navzočnosti na sojenju v kazenskem postopku (Direktiva (EU) 2016/343)**

Direktiva (EU) 2016/343 določa skupne minimalne standarde glede nekaterih vidikov domneve nedolžnosti v kazenskem postopku in pravice do navzočnosti. V zvezi z določbami o invalidnosti direktiva v uvodni izjavi (42) navaja, da se posebne potrebe ranljivih oseb upoštevajo zlasti pri obravnavi pravice do navzočnosti na sojenju in pravice do novega sojenja. Poleg tega 3. člen varuje splošno načelo domneve nedolžnosti, 8. člen pa pojasnjuje pravico osumljenцев in obdolžencev, da so navzoči na sojenju.

Kot je že bilo pojasnjeno ob upoštevanju Direktive 2013/48/EU, se je koncept ranljivosti v ZKP uveljavil šele leta 2019, in sicer s splošno določbo 18.a člena ZKP-N. Zato uvodna izjava (42) pri prenosu Direktive (EU) 2016/343 na ZKP ponovno ni imela nobenega učinka.³³ 3. člen o domnevi nedolžnosti in 8. člen o pravici do navzočnosti na sojenju pa sta bila del slovenskega kazenskopravnega okvirja že pred uveljavitvijo direktive.³⁴

- **Pravna pomoč (Direktiva (EU) 2016/1919)**

V skladu s členom 4(1) Direktive (EU) 2016/1919 o pravni pomoči države članice zagotovijo, da imajo "osumljene in obdolžene osebe, ki nimajo dovolj sredstev za plačilo pomoči odvetnika, pravico do brezplačne pravne pomoči, kadar to zahtevajo interesi pravičnosti". Poleg tega je v uvodni izjavi (29) ponovljena klavzula o nediskriminaciji, ki določa, da invalidi ne smejo biti diskriminirani, ko gre za varstvo njihovih pravic na podlagi te direktive.

Ko gre za osumljence, ki jim je bila odvzeta prostost, je bila pravna pomoč v skladu s členom 4(1) Direktive zagotovljena že pred sprejetjem Direktive, in sicer za tiste, ki niso imeli zadostnih sredstev, in če je bila zagotovitev pravne pomoči v interesu pravičnosti.³⁵ Glede zagotavljanja brezplačne pravne pomoči s prenosom direktive v ZKP ni prišlo do dodatnih sprememb na področju. Zakon je bil nazadnje spremenjen leta 2015, pri čemer so nekatere izboljšave pojasnjene v nadaljevanju dokumenta, v poglavju 3.1.2.2 o procesnih prilagoditvah in pravni pomoči.

- **Procesna jamstva za ranljive osumljene ali obtožene osebe (Priporočilo Komisije z dne 27. novembra 2013)**

S Priporočilom Komisije 2013/C-378/02 je Komisija države članice spodbudila, naj okrepijo procesne pravice osumljenцев in obdolžencev, ki so v ranljivem položaju zaradi svojih

³³ ZKP-M

³⁴ <http://pisrs.si/Pis.web/porociloKorelacijskaEu?celex=32016L0343> korelacijska tabela

³⁵ Drugi in četrti odstavek 4. člena ZKP-L

osebnih okoliščin (starost, duševno ali telesno stanje ali invalidnost). Komisija je v priporočilu podrobneje obravnavala odpoved pravici do dostopa do odvetnika (9. člen Direktive 2013/48/EU) in navedla, da bi odpoved tej pravici morala biti onemogočena ranljivim osebam, ki postopka niso zmožne razumeti in ga spremljati.

Koncept obvezne obrambe je bil del slovenskega kazenskega prava že pred priporočilom in prenosom navedenih direktiv.³⁶ ZKP v prvem odstavku 70. člena jasno določa, da mora imeti obdolženec v določenih primerih zagovornika že ob prvem zaslišanju, v skladu z drugim odstavkom 70. člena pa tudi, dokler je v priporu. Po tem členu je prisotnost zagovornika obvezna za obdolžence, ki imajo *med drugim* težave z govorom ali sluhom, ali za tiste, ki se drugače ne morejo uspešno zagovarjati sami.³⁷ Po mnenju avtoric te raziskave in glede na okoliščine posameznega primera bi lahko obdolženci s psihosocialnimi in intelektualnimi ovirami spadali v opredelitev slednje kategorije. V zadevi pred vrhovnim sodiščem je bil pojem osebe, ki se ne more uspešno braniti, dodatno obrazložen, pri čemer je bila nezmožnost pravnega zapisa svojega imena navedena kot predhodna okoliščina, ki opozarja na tako nezmožnost. Poleg tega je bila ob prejemu mnenja psihiatričnega izvedenca kot ena od okoliščin navedena tudi obsojenčeva "mentalna subnormalnost" kot trajna motenost. Vrhovno sodišče pa je vseeno poudarilo, da nezmožnost uspešne obrambe ni mogoče enačiti s popolno neprištevnostjo ali blaznostjo³⁸, na način, da lahko nastopi tudi v drugih okoliščinah. Nadalje je sodišče poudarilo, da je treba določbo prvega odstavka, 70. člena uporabiti takrat, ko obdolženec ni sposoben predstaviti *uspešne* obrambe, in ne takrat, ko je že popolnoma nesposoben predstaviti *kakršno koli* obrambo. Kot je razvidno iz zadeve:

"Obsojenec, ki po podatkih spisa ni usposobljen za samostojno življenje in mora zato živeti v zavodu, ki tudi po posebnem šolanju ni sposoben vsakokrat s tiskanimi črkami pravilno napisati svojega priimka, ki ne ve vedno povedati letnice svojega rojstva in ki v kazenskem postopku ni poskusil prav nič storiti v svojo korist, vsekakor izraža vsaj tako mero nezmožnosti za uspešno obrambo, kot se lahko predvideva pri slepih ali gluhih obdolžencih, kateri prav tako morajo po zakonu obvezno imeti zagovornika že od prvega zaslišanja dalje."

Glede na okoliščine posameznega primera je mogoče upravičeno domnevati, da določba določa obvezno navzočnost zagovornika tudi za osebe s psihosocialnimi in intelektualnimi ovirami, kar bi slovensko zakonodajo uskladilo s priporočilom Komisije.

³⁶ ZKP-L, člen 70.

³⁷ Člen 70(1). Termin *nezmožen obrambe* je neuradni prevod zakonske določbe "*nezmožen, da se sam uspešno brani*", pridobljen iz angleškega prevoda besedila Zakona o kazenskem postopku iz leta 2007 <https://www.policija.si/images/stories/Legislation/pdf/CriminalProcedureAct2007.pdf>

³⁸ ECLI:SI:VSRS:1993:I.IPS.246.93

[https://www.sodnapraksa.si/?q=id:23692&database\[SOVS\]=SOVS&database\[IESP\]=IESP&database\[VDSS\]=VDSS&database\[UPRS\]=UPRS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&page=0&rowsPerPage=20&moreLikeThis=1&id=doc_22889](https://www.sodnapraksa.si/?q=id:23692&database[SOVS]=SOVS&database[IESP]=IESP&database[VDSS]=VDSS&database[UPRS]=UPRS&_submit=i%C5%A1%C4%8Di&page=0&rowsPerPage=20&moreLikeThis=1&id=doc_22889)

3.1.2. Pregled nacionalnega pravnega okvira glede dostopa do pravnega varstva

Zakonodajni in politični okvir na področju kazenskega prava in invalidnosti v Sloveniji sestavljajo:

- Kazenski zakonik (KZ)
- Zakon o kazenskem postopku (ZKP)
- Zakon o pravni pomoči (ZBPP)
- Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI)
- Akcijski program za invalide (pripravljen leta 2007, 2014 in 2022)
- Zakon o duševnem zdravju (ZDZdr)

V nadaljevanju obravnavamo zgoraj navedeno zakonodajo in strateške dokumente, podrobneje razčlenimo njihove določbe in jih analiziramo. Poleg tega v tekstu omenimo tudi druge pravne dokumente, ki zadevajo to področje, vendar jih širše ne analiziramo, saj se nam v okviru te raziskave ne zdijo relevantni.

3.1.2.1. Splošna zakonodaja na področju invalidnosti in duševnega zdravja

Krovni zakon na področju invalidnosti v Sloveniji je Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI). Definicija invalidnosti po tem zakonu je zelo splošna in nekoliko spominja na definicijo iz KPI, saj v 3. členu določa, da so invalidi osebe z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi in senzornimi okvarami ter intelektualnimi ovirami, ki jih v povezavi z različnimi ovirami lahko omejujejo pri polnem in učinkovitem sodelovanju v družbi.³⁹ Zakon zagotavlja enake možnosti za invalide in nediskriminacijo v družbi, vendar ne ureja statusa invalida. Določbe se nanašajo na vključevanje invalidov v različne vidike družbe, kot so javne storitve, grajeno okolje, zagotavljanje blaga in storitev ter druge dejavnosti na področju informiranja in komunikacij. Poleg tega Zakon o duševnem zdravju (ZDZdr) opredeljuje sistem zdravstvene in socialne oskrbe na področju duševnega zdravja, relevantne institucije, pristojne za dejavnost na tem področju, ter pravice oseb med zdravljenjem v enotah intenzivne psihiatrične oskrbe, varovanih oddelkih in v primerih nadzorovane oskrbe.

Slovenska zakonodaja o invalidnosti vključuje tudi zakone, ki zadevajo vojno invalidnost (relevantno za vojne invalide, vojne veterane in žrtve vojnega nasilja), zavarovanje, poklicno rehabilitacijo in zaposlovanje ter socialno vključenost. Procesne prilagoditve v sodnih postopkih v največji meri urejata ZIMI in ZDZdr. Ob tej priložnosti velja tudi opozoriti, da v slovenskem pravu enotna definicija invalidnosti ne obstaja. Čeprav ZIMI pojem opredeli na splošen, vseobsegajoč način, se opredelitve invalidnosti med zakoni, ki obravnavajo različne vidike invalidnosti, razlikujejo glede na njihov kontekst.⁴⁰ Problem nastane, ko zaradi

³⁹ Člen 3(1) ZIMI

⁴⁰ Omeniti velja, da je Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti v odgovoru na poizvedbo Varuha človekovih pravic RS leta 2021 zavzelo stališče, da osebe s težavami v duševnem zdravju niso invalidi, saj so težave v duševnem zdravju bolezni, ki jo je mogoče zdraviti, in ne predstavljajo trajnega stanja, ki ga ni mogoče odpraviti, kar je po njihovem mnenju temeljni element invalidnosti. Vendar pa ministrstvo ni pojasnilo,

določene opredelitve pojma invalidnosti v zakonu zakon pravice, ugodnosti in storitve zagotavlja zgolj za določene skupine invalidov.

Pred analizo posameznih pravic in procesnih jamstev, ki so na voljo v trenutnem nacionalnem pravnem sistemu, velja ponovno izpostaviti 18.a člen ZKP, saj po mnenju avtoric najbolj nazorno uzakoni obveznost delavcev in delavk v kazenskem pravosodju, da osebe z oviranostmi za časa celotnega postopka obravnava s posebno skrbnostjo. V skladu s tem členom:

"Policija, državno tožilstvo, sodišče in drugi državni organi, strokovnjaki, izvedenci, sodni in drugi tolmači ter poravnalci morajo med predkazenskim in kazenskim postopkom še posebej skrbno in obzirno ravnati z oškodovanci, osumljenci, obdolženci in obsojenci, kadar je to potrebno zaradi njihove ranljivosti, kot na primer starosti, zdravja, nebogljenosti, ali druge podobne okoliščine."

Obenem velja vseeno poudariti, da četudi določba navaja ranljivost kot pomemben faktor za posebno obravnavo oseb, nacionalna zakonodaja ne predvidi protokola, na podlagi katerega bi bilo mogoče od samega začetka kazenskega postopka (prvi stik s policijo) oceniti ranljivost oseb, vključenih v kazenski postopek, na sistematičen način.

Pravica do sodelovanja / prepoznavanje pravne sposobnosti

V skladu z 12. členom ZKP ima obdolženec pravico, da se brani sam ali s strokovno pomočjo zagovornika, ki si ga izbere sam. Pravica do sodelovanja varuje tudi 7. člen ZIMI, ki se nanaša na enakopravno udeležbo invalidov v postopku. Vendar se ta člen eksplicitno sklicuje le na slepe, slabovidne ali gluhoslepe osebe. V skladu s 7. členom ZIMI imajo te osebe tako pravico same predložiti vsa pisanja povezana s postopkom kot tudi pravico, da vse pisno gradivo v postopkih, ki se vodijo pred uradnimi organi, prejmejo v njim razumljivi obliki.⁴¹ Čeprav ZIMI invalidnost opredeli na širok, vseobsegajoč način, tako da vključuje vse osebe z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi ali senzornimi okvarami in/ali motnjami v duševnem razvoju,⁴² določba, kot je trenutno zapisana v zakonu, zadeva le osebe z določenimi invalidnostmi.

Do leta 2019 Družinski zakonik osebe z invalidnostmi v veliki meri ni prepoznal kot pravno sposobne, kar je preprečilo ali v veliki meri otežilo njihovo sodelovanje v postopkih. Leta 2019 pa je zakonodajalec zakon spremenil na način, da je določbe o odvzemu pravne sposobnosti nadomestil s pojmom skrbništva, ki odraslim osebam omogoča, da so

na kateri pravni podlagi temelji njihova trditev. Nasprotno pa je Varuh menil, da je treba tudi osebe s psihosocialnimi motnjami obravnavati kot invalide in da morajo uživati varstvo na podlagi Konvencije o pravicah invalidov in zakonodajno zaščito, če so duševne ali psihosocialne motnje dolgotrajne in vplivajo na posameznikovo sposobnost za polno in učinkovito sodelovanje v družbi.

<https://www.varuh-rs.si/obravnavane-pobude/primer/vsi-so-enaki-le-da-so-nekateri-malo-bolj/>

⁴¹ Člen 7(1) ZIMI

⁴² Člen 3(1) ZIMI

postavljene pod skrbništvo.⁴³ Čeprav je zakonodajna sprememba pripeljala do priznanja pravne sposobnosti invalidov *de lege*, postavitve odraslih oseb pod skrbništvo, kot je določeno v Zakonu o nepravdnem postopku⁴⁴ in Družinskem zakoniku,⁴⁵ v praksi ne sledi načelu enakopravne udeležbe oseb z invalidnostmi v postopkih. Zaradi vpeljave pojma skrbništva, ki naj bi bil namenjen varovanju interesov in koristi najranljivejših invalidov, je lahko oseba z invalidnostjo, ki je postavljena pod skrbništvo, *de facto* izključena iz postopka, saj je skrbnik tisti, ki v njihovem primeru daje izjave in opravlja vsa procesna dejanja povezana s postopkom - v njihovem imenu in namesto njih.⁴⁶ To je v neposrednem nasprotju z zgoraj omenjenima 12. členom ZKP in 7. členom ZIMI ter členom 12(2) KPI in načelom 1 dokumenta Mednarodna načela in smernice o dostopu invalidov do pravnega varstva, ki varujejo pravno sposobnost invalidov in njihovo enako udeležbo v postopkih. Ker skrbnik v praksi invalidno osebo kot stranko v postopku nadomesti, namesto da bi njeno vlogo okrepil, je vpeljava pojma skrbništva za invalidne osebe v sodnih postopkih, na način kot v praksi poteka do sedaj, vprašljiva.

Obramba zaradi neprištevnosti / nesposobnost za udeležbo na sojenju

Popolna izključitev osebe iz kazenskega postopka

Po slovenskem pravu se obramba iz razloga neprištevnosti uporablja v primerih, ko se ugotovi, da oseba, ki je storila protipravno dejanje, ni mogla razumeti pomena svojega dejanja ali ni mogla imeti v oblasti svojega ravnanja zaradi duševne motnje ali duševne manjrazvitosti - šteje se kot neprištevna.⁴⁷ V skladu z istim členom (29. člen KZ) se oseba, za katero je bilo ugotovljeno, da je bila v času storitve protipravnega dejanja neprištevna, ne šteje kot kriva za to dejanje. Vendar pa, če si je storilec kaznivega dejanja neprištevnost povzročil sam (npr. z uživanjem alkohola, drog ali drugih psihotičnih snovi), storilec kaznivega dejanja ostaja kriv, če je bila pred tem za kaznivo dejanje podana njegova krivda.⁴⁸

Med sojenjem se sme psihiatrični pregled obdolženca odrediti, če obstaja sum, da obdolženec "ob storitvi kaznivega dejanja ni bil prištevten zaradi duševne motnje ali duševne manjrazvitosti ali je bila zaradi takšnega stanja ali zaradi kakšne druge trajne in hude duševne motenosti njegova prištevnost zmanjšana".⁴⁹ Poleg tega se psihiatrični pregled opravi tudi, če obstaja "resen dvom, da se oseba zaradi svojega duševnega stanja ne more udeleževati kazenskega postopka".⁵⁰ Pregled se odredi s pisno odredbo organa, ki vodi

⁴³ Akcijski program

⁴⁴ Drugi oddelek X. poglavja ZNP-1

⁴⁵ Členi 262 do 265 družinskega zakonika

⁴⁶ Jablanovič, S. Glasovi za pravičnost - Žrtve kaznivih dejanj z oviranostjo v Sloveniji (2022) <https://validity.ngo/wp-content/uploads/2022/04/National-finding-report-Slovenia-Slovenian-220424.pdf>

⁴⁷ Člen 29(2) KZ. Izraz "pravno neumen" se v slovenskem Kazenskem zakoniku uporablja za označevanje osebe, ki ni v celoti sposobna obvladovati svojih zmožnosti, je razvidno iz neuradnega prevoda zakonika, pridobljenega z vladne spletne strani.

⁴⁸ Člen 29(4) KZ

⁴⁹ Prva alineja, prvega odstavka 265. člena ZKP

⁵⁰ Druga alineja, prvega odstavka 265. člena ZKP

postopek, v kateri so navedena dejstva, ki jih morajo ugotoviti ali oceniti izvedenci ali druge osebe, pooblaščenec za pregled.⁵¹ Odredba se vroči tudi strankam.⁵² Vseeno pa se zdi, da poglavje, ki zadeva izvedenstvo, ne vključuje nobene določbe, ki bi obdolžencem omogočala, da takšen pregled zavrnejo.

V okviru psihiatričnega pregleda izvedenec psihiatrične stroke pripravi izvedensko mnenje z informacijami o vprašanih, ki jih postavi sodišče. Ko ugotovi, da ima obdolženec "duševno motnjo, duševno manjrazvitost ali kakšno drugo trajno in hudo duševno motenost, določi njeno naravo, vrsto, stopnjo in trajnost", v svoje mnenje vključi tudi, kako je ob storitvi kaznivega dejanja tako duševno stanje vplivalo na obdolženčevo prištevnost. Poleg tega izvedenec ugotovi tudi kako njegovo duševno stanje še vedno vpliva na njegovo pojmovanje in ravnanje ter določi obdolženčevo procesno sposobnost (sposobnost udeležbe pri kazenskem postopku) in trajnost morebitne nesposobnosti.⁵³

Po prejemu mnenja izvedenca psihiatrične stroke sodišče ugotovi, ali se obdolženec v postopku lahko uspešno brani sam, in se mu v nasprotnem primeru, kot že pojasnjeno zgoraj, po uradni dolžnosti prek instituta obvezne obrambe dodeli zagovornik.

Prisilni sprejem v bolnišnico in zdravljenje v predkazenskem postopku in med sojenjem

Za pridobitev izvedenskega mnenja o stanju obdolženca je v nekaterih primerih potreben daljši pregled obdolženca v ustrezni zdravstveni ustanovi.⁵⁴ Opazovanje lahko traja največ en mesec, ki se lahko podaljša na skupno največ dva. Zoper odločbo o podaljšanju obdobja opazovanja se je mogoče pritožiti, vendar pritožba ne zadrži njene izvršitve.⁵⁵ Obdolženec, premeščen na opazovanje, mora imeti zagovornika dodeljenega že pred končno odločitvijo o zdravniškem opazovanju.⁵⁶

Če sodišče pošlje v zdravstveni zavod obdolženca, ki je v priporu, ga obvesti o razlogih za odreditev pripora, da lahko zavod stori vse potrebno za zagotovitev namena pripora.⁵⁷ Sodišče zavod obvesti tudi o vseh drugih odločitvah, sprejetih v zvezi s priporom in zdravljenjem.⁵⁸ Pomembno je tudi opozoriti, da se čas, ki ga obdolženec preživi v zdravstveni ustanovi, šteje v čas pripora ali kasnejšega prestajanja kazni zapora.⁵⁹

Obvezno zdravljenje, institucionalizacija, alternativne možnosti zapora

⁵¹ Člen 249(1) ZKP

⁵² Člen 249(1) ZKP

⁵³ Tretji odstavek 265. člena ZKP

⁵⁴ 2. odstavek 265. člena ZKP

⁵⁵ 2. odstavek 265. člena ZKP

⁵⁶ 5. odstavek 265. člena ZKP. Če obdolženec zagovornika ni izbral, se mu ga postavi po *uradni dolžnosti*.

⁵⁷ 4. odstavek 265. člena ZKP

⁵⁸ 4. odstavek 265. člena ZKP

⁵⁹ 6. odstavek 265. člena ZKP

V zvezi z obveznim psihiatričnim zdravljenjem člen 491(1) določa, da "če je obdolženec storil kaznivo dejanje v neprištevnem stanju, predlaga državni tožilec sodišču, naj izreče obvezno psihiatrično zdravljenje in varstvo takega storilca v zdravstvenem zavodu oziroma obvezno psihiatrično zdravljenje storilca na prostosti, če so za tak varnostni ukrep podani pogoji, ki so določeni v kazenskem zakoniku".⁶⁰ Obvezno psihiatrično zdravljenje v zdravstveni ustanovi ali na prostosti se kot varnostni ukrep odredi obdolžencu, za katerega je bilo prepoznano, da ni zmoženi obvladati svojih sposobnosti, če varnosti ljudi ni mogoče zagotoviti na drugačen način.⁶¹ Med zdravljenjem v psihiatrični enoti intenzivne terapije, na varovanem oddelku ali pod nadzorom imajo osebe pravico do zastopnika pravic oseb na področju duševnega zdravlja⁶² in zagovornika.

Če sodišče v času glavne obravnave ugotovi, da je obdolženec kaznivo dejanje storil, vendar v času dejanja ni bil prišteven, lahko obdolžencu izreče varnostni ukrep obveznega psihiatričnega zdravljenja in varstva v zdravstveni ustanovi ali na prostosti.⁶³ Sodišče lahko enak varnostni ukrep izreče osebam z bistveno zmanjšano prištevnostjo, ki so spoznane za krive. Sodišče prve stopnje o ukrepu odloči po glavni obravnavi,⁶⁴ ko postane znano, ali je osebo treba obravnavati kot prišteveno ali ne, oziroma v kolikšni meri je bila ob storitvi kaznivega dejanja oseba sposobna razumevanja pomena svojih dejanj. V takem primeru sodišče kazenski postopek ustavi in odloči o izreku varnostnega ukrepa.⁶⁵ Če se kazen izreče osebi, ki je storila kaznivo dejanje v stanju bistveno zmanjšane prištevnosti, sodišče ukrep izreče z isto sodbo.⁶⁶ Preventivni ukrep psihiatričnega zdravljenja se lahko izreče tudi med glavno obravnavo, kadar državni tožilec spremeni vloženo obtožnico ali obtožni predlog in v sami obtožnici ali predlogu predlaga, naj se obdolžencu izrečejo zgoraj omenjeni ukrepi.⁶⁷

Za storilce kaznivih dejanj, ki so spoznani za neprištevne, lahko ukrep obveznega psihiatričnega zdravljenja traja največ pet let.⁶⁸ Po preteku vsakega obdobja šestih mesecev, sodišče ponovno odloča o tem, ali je zdravljenje v ustanovi za obdolženca še vedno potrebno, in ukrep prekine, v kolikor ni.⁶⁹ Sodišče prve stopnje, ki je izreklo ukrep obveznega psihiatričnega zdravljenja za obdolženca v postopku, sprejme vse nadaljnje odločitve o institucionalizaciji te osebe. Sodišče to stori na lastno pobudo, na predlog storilca ali zavoda in na podlagi mnenja zdravnikov.⁷⁰

⁶⁰ člen 491(1) ZKP

⁶¹ Člen 70.(3) KZ

⁶² 12. člen, drugi odstavek, šesta alineja

⁶³ Tretji odstavek 492. člena ZKP

⁶⁴ člen 492(1) ZKP

⁶⁵ Člen 492(4) ZKP

⁶⁶ 494. člen ZKP

⁶⁷ člen 493(1) ZKP

⁶⁸ Člen 70.a(3) KZ

⁶⁹ Člen 70.a(2) KZ

⁷⁰ člen 496(1) ZKP

Če je bila obdolženčeva sposobnost razumevanja pomena njegovih dejanj zaradi duševne motnje ali duševne nerazvitosti, ali katere koli druge trajne ali hude duševne motnje bistveno zmanjšana, se mu za storjeno kaznivo dejanje lahko izreče milejša kazen.⁷¹

Nacionalna strategija o invalidnosti

Vlada Republike Slovenije je leta 2021 pripravila nov Akcijski program za invalide za obdobje 2022-2030.⁷² Dva cilja akcijskega programa je mogoče povezati z dostopom invalidov do pravnega varstva, in sicer Cilj 3 - *Dostopnost* in cilj 12 - *Nasilje in diskriminacija*. V okviru prvega je v programu izrecno omenjena uporaba slovenskega znakovnega jezika, znakovnega jezika italijanske in madžarske manjšine ter jezika gluhoslepih, niso pa omenjeni ukrepi za zagotavljanje dostopnosti komunikacije za osebe z intelektualno in psihosocialno oviranostjo. Četudi ukrep 3.4 v okviru cilja zapoveduje dostopnost do informacij in komunikacije za invalide - prilagoditev dokumentov, povezanih z odločanjem na nacionalni in lokalni ravni, v lahko berljive oblike - termin 'odločanje' v dokumentu ni nadaljne definiran. Tako ni povsem jasno ali zadeve pravnega varstva, povezane s postopkom pred sodiščem, spadajo pod odločanje na nacionalni in lokalni ravni. Z drugimi besedami, v ukrepu 3.4 trenutno ni povsem jasno ali bi vsi dokumenti prejeti s strani sodišča veljali kot neposredno povezani z odločanjem na način, da bi morali biti zagotovljeni v lahko berljivi obliki. Poleg cilja o dostopnosti se cilj o nasilju in diskriminaciji osredotoča predvsem na odkrivanje, reševanje in preprečevanje nasilja nad invalidi ter na ozaveščanje o načinih diskriminacije nad njimi. Zdi se, da je cilj usmerjen izključno v zaščito invalidov kot žrtev, ne pa tudi obtožencev, prič in drugih, ki so prav tako lahko udeleženi v sodnih postopkih. Čeprav je cilj nekoliko podrobneje opredeljen v sedmih nadaljnjih ukrepih, se nobeden od njih izrecno ne nanaša na zagotavljanje procesnih prilagoditev invalidnim osebam v sodnih postopkih. Ukrep 12.5 se sicer nanaša na izvajanje programov in storitev, ki bi invalidom zagotavljali pomoč pri odkrivanju, reševanju in preprečevanju nasilja nad njimi, vendar bi bilo zagotavljanje pravnih storitev v okviru tega ukrepa le špekulacija. Gledano v celoti, pri nobenem od ciljev nacionalne strategije ni Ministrstvo za pravosodje navedeno kot odgovorna institucija za izvajanje naštetih ukrepov, kar poda dvom v to na kakšen način se dejavnosti nanašajo tudi na spremembe v pravosodju. Vseeno pa pri nekaterih od ciljev ministrstvo deluje kot poročevalec, kar pomeni, da od odgovornih institucij, ki so proračunski uporabniki, in drugih podizvajalcev, pridobi podatke o dejavnostih, ki so bile izvedene v zvezi z ukrepi (tudi ukrepa 3.4 in 12.5).⁷³

⁷¹ Člen 29(3) KZ

⁷² Akcijski program za invalide 2022-2030;

<https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/akcijski-program-za-invalide/>

⁷³ Akcijski program

3.1.2.2. Postopkovne prilagoditve

Načelo 3 *Mednarodnih načel o dostopu invalidov do pravnega varstva* določa, da **imajo** invalidi, vključno z invalidnimi otroki, **pravico do ustreznih postopkovnih prilagoditev**, ki morajo a) olajšati učinkovito komunikacijo, da se zagotovi razumevanje njihovih pravic, gradiva o zadevah in sodelovanje v postopkih (npr. zagotavljanje tolmačenja v znakovnem jeziku, uporaba razširjenih in alternativnih načinov komunikacije, prevoza in komunikacije, uporaba posrednikov); b) zagotavljati popoln dostop do fizičnega okolja (vključno z dostopom do sodne stavbe, prilagoditvami fizične ureditve prostora); c) zagotavljati prilagoditve procesnih pravil (npr. lahko vključujejo uporabo avdio-video posnetkov, video povezav, prilagoditve pri zaslišanju) in e) biti primerne glede na spol in to, ali je osebi odvzeta prostost. Kot je bilo že omenjeno, so to spremembe, ki so v okviru dostopa do pravnega varstva potrebne za zagotovitev udeležbe invalidov v sodnih postopkih na enaki podlagi kot drugih.

Preden nadaljujemo z opisom procesnih jamstev, ki so v Sloveniji zagotovljena invalidom, je treba ponovno opomniti, da v slovenski kazenski zakonodaji ni poenotene opredelitve koncepta invalidnosti. Zakon o kazenskem postopku, Kazenski zakonik in Sodni red⁷⁴ ne vsebujejo definicije invalidnosti in tudi ne določajo, katere skupine ljudi, razen mladoletnikov, je treba šteti kot ranljive.

V nadaljevanju bomo na kratko opisali stanje na področju zagotavljanja **postopkovnih prilagoditev osebam z oviranostmi** v Sloveniji.

Pravica do informacij

V zvezi s pravico do obveščенosti prvi odstavek 8. člena ZIMI določa, da invalidi pri dostopu do blaga in storitev, ki so na voljo javnosti, ne smejo biti diskriminirani. Poleg tega zakon v četrtem odstavku 3. člena govori o nediskriminatornem dostopu do informacij, komunikacijskih in drugih storitev ter do pomoči v nujnih primerih, kot tudi o odpravi ovir, ki invalidom preprečujejo ali otežujejo dostop do njih.⁷⁵ V zvezi s storitvami, ki so pomembne za obravnavo v okviru te raziskave, zakon zahteva, da se informacije zagotovijo v lahko berljivi in razumljivi obliki,⁷⁶ kar je mogoče razumeti kot ustrezna prilagoditev za invalide. Vendar se zakon pri obravnavi storitev eksplicitno sklicuje le na storitve zdravstvenega sektorja,⁷⁷ storitve v okviru bivanja⁷⁸ in storitve javnega prevoza⁷⁹, ne omenja pa izrecno storitev v okviru pravosodnega sistema. Najnovejši zakon na področju invalidnosti, t.j. Zakon o dostopnosti izdelkov in storitev za invalide iz leta 2023 (ZDPSI), še bolj konkretizira zgornja člena 3(4) in 8 ZIMI. Na podoben način zakon zavezuje gospodarske subjekte, da invalidom

⁷⁴ Sodni red <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=DRUG4076>

⁷⁵ Člen 3(4) ZIMI

⁷⁶ Člen 8(3), alinea 4

⁷⁷ Člen 12 ZIMI

⁷⁸ Člen 13 ZIMI

⁷⁹ Člen 16 ZIMI

omogočijo dostop do izdelkov in storitev na njim prilagojen način, vendar pa se podobno nobena od določb zakona ne nanaša na pravosodni sistem. Zdi se, da zakon dostopnost obravnava le v okviru potrošništva.⁸⁰

Obenem pa je v tem oziru najpomembnejši 14. člen ZIMI, ki se izrecno nanaša na dostop do informacij. V skladu s tem členom,

"[d]iskriminacija zaradi invalidnosti vključuje tudi onemogočanje sprotnega in enakovrednega dostopa do informacij, namenjenih javnosti, brez dodatnih stroškov za invalida, upoštevajoč pri tem načelo primerne oziroma razumne prilagoditve v invalidom dostopnih oblikah zapisov, jezikov in tehnologij, ki ustrezajo različnim vrstam invalidnosti."

Določilo je izredno pomembna, saj kot samostojen člen neizpodbitno določa, da je odrekanje sprotnih informacij zagotovljenih invalidom na enakovreden način diskriminatorna praksa. Poleg tega je člen pomemben, saj navaja primerne in razumne prilagoditve kot pravno načelo, ki mu v zagotavljanju informacij velja slediti. Vseeno pa se določilo sklicuje na dostop do informacij "namenjenih javnosti" in ne o splošni pravici do prejemanja vseh vrst informacij na prilagojen način. Vprašljivo je torej ali je določilo 14. člena ZIMI sploh relevantno za obravnavo informacij v kazenskem postopku, ki niso *per se* informacije namenjene javnosti. Relevantnost določila za informacije podane obdolžencem in drugim za časa sodnega postopka je tako pod vprašajem.

Glede zagotavljanja informacij po ZKP je v 65.a členu podan izčrpen seznam vrst informacij, ki jih po zakonu oškodovancu potrebno zagotoviti ob njegovem prvem stiku s pristojnimi organi. Člen je bil v slovensko zakonodajo vključen ob implementaciji direktive o pravicah žrtev kaznivih dejanj in se tako nanaša zgolj na pravice žrtev. Z drugimi besedami, podoben seznam z vnaprej določenim seznamom informacij, ki morajo po uradni dolžnosti biti predstavljene obdolžencem v ZKP ne obstaja. 65.a člen obenem določa, da sta obseg in vrsta informacij za oškodovance odvisna od osebnih okoliščin in ranljivosti oškodovanca,⁸¹ v kar bi lahko šteli tudi invalidnost osebe. Četudi se člen izrecno ne nanaša na invalidnost, velja omeniti 18.a člen ZKP, ki določa, da morajo strokovnjaki v kazenskem pravosodju z invalidi ravnati še posebej skrbno in obzirno. Po mnenju avtorjev velja 65.a člen brati skupaj z 18.a členom zakona.

In še, čeprav ZKP izrecno ne varuje pravice do prejemanja informacij na preprost in dostopen način, obenem predpisuje, da so obdolžencem informacije o njihovih obtožbah zagotovljene na njim razumljiv način. V skladu s četrtem odstavkom 321. člena ZKP velja, da predsedujoči sodnik obdolženca vpraša ali je obtožnico razumel, in če je ni, pozove

⁸⁰ <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2023-01-0238?sop=2023-01-0238>

⁸¹ Člen 65.a(2) ZKP

tožilstvo, "da pojasni vsebino obtožnice tako, da jo bo obdolženec najboljše razumel". Člen torej predpisuje, da je obdolžencem informacije potrebno posredovati na njim dostopen način, kar vključuje npr. uporabo preprostejšega jezika.

Neodvisni posredniki in/ali moderatorji za komunikacijo med postopkom

Pravica do sodelovanja

Poleg zagovornika, ki je obdolžencu dodeljen po uradni dolžnosti ali pa si ga obdolženec izbere sam, slovenska kazenska zakonodaja ne predvideva drugih oseb, ki bi v postopku na neodvisen način moderirale komunikacijo med sodiščem in obdolžencem, sploh, če ta potrebuje dodatne prilagoditve in usmeritve pri komunikaciji. Neodvisni posredniki in/ali moderatorji bi obdolžencem z oviranostmi lahko dodatno pomagali pri razumevanju postopkov in predloženih pisanj. Po drugi strani pa uradna oseba za dodatno pomoč pri razumevanju sodnega primera obstaja za oškodovance, saj morajo biti le-ti med drugim obveščeni o "kontaktni osebi pristojnega organa, s katero lahko komunicirajo o svoji zadevi",⁸² kar jim lahko olajša sodelovanje v postopku. Medtem ko zakon predpisuje strokovni profil za pomoč žrtvam kaznivih dejanj, podobna določba, ki bi varovala podobno pravico obdolžencev, za primer obdolžencev ne obstaja. Družinski zakonik za uradne postopke sicer predvideva posrednika v obliki skrbnika (v primeru, da je obdolženec postavljen pod skrbništvo), vendar je vloga skrbnika z vidika samostojnosti obdolženca pri sodelovanju v postopku vprašljiva, kot že omenjeno. Vseeno pa je bistvo skrbništva zagotoviti skrbnika odraslim osebam, ki zaradi motenj v duševnem razvoju ali težav z duševnim zdravjem ali iz drugih razlogov, ki vplivajo na njihovo sposobnost odločanja, same niso sposobne braniti svojih pravic in interesov.⁸³ V primeru, da skrbnik odrasle osebe deluje po teh načelih, lahko njegovo posredovanje pozitivno prispeva k obdolženčevemu sodelovanju v postopku in razumevanju le-tega. Skrbniki bi na ta način delovali kot moderatorji in posredniki med sodiščem in obdolžencem ter delovali v skladu z lastnimi željami in predstavami obdolženca.⁸⁴ Obseg skrbnikovih obveznosti in pravic opredeli sodišče, ko osebo postavi pod skrbništvo,⁸⁵ kar lahko vključuje tudi postopke pred kazenskim sodiščem, v kolikor obdolženec v postopku ni sposoben samostojno braniti svojih pravic in interesov.

Podobno kot kazenska zakonodaja, ZIMI ne predvideva dodatnih neodvisnih posrednikov ali moderatorjev, ki bi osebam z invalidnostmi pomagale pri komunikaciji in razumevanju sodnih postopkov. Zadevajoč komunikacijo, ZIMI vsebuje le določila o zagotavljanju tehničnih pripomočkov, kot so orodja in naprave, ki invalidom pomagajo pri premagovanju

⁸² Člen 65.a(1)

⁸³ Člen 262(1) Družinskega zakonika

⁸⁴ Slednje je tudi obveznost skrbnikov po Družinskem zakoniku, in sicer, da skrbijo za varovančevo osebnost, har zahteva, "da skrbnik varovancu v okviru njegovih sposobnosti omogoči oblikovati življenje po lastnih željah in predstavah." 264. člen Družinskega zakonika.

⁸⁵ Člen 262(2) družinskega zakonika

komunikacijskih ovir.⁸⁶ Poleg tega se določila o tehnični pomoči pretežno nanašajo na financiranje le-teh. Glede pomoči pri komunikaciji bi v poštev prišlo zgolj določilo o ustanovitvi klicnega centra za osebe z okvaro sluha, katerega zaposleni bi bili zadolženi za olajšanje komunikacije z uradnimi organi in javnimi službami, ter zagotavljanje informacij s prilagojenimi tehnikami v tem kontekstu.⁸⁷ Ker gre za javno službo, bi v to področje lahko šteli tudi pravosodni sistem ter pomoč pri komunikaciji in razumevanju sodnih postopkov in pisanj za osebe z okvaro sluha.

Spremstvo osebe z oviranostmi s strani družinskih članov, prijateljev ali drugih

S prenosom in izvajanjem Direktive 2012/29/EU, znane tudi kot direktiva o pravicah žrtev kaznivih dejanj, je z letom 2019 pravica do spremstva postala pravica oseb žrtev kaznivih dejanj.⁸⁸ V tej luči je bil četrti odstavek 65. člena ZKP spremenjen na način, da je lahko sedaj v predkazenskem in kazenskem postopku "ob mladoletnem oškodovancu, ob oškodovancu, ki je žrtev nasilja, ali ob drugem oškodovancu, če to terjajo narava in teža kaznivega dejanja, njegove osebne okoliščine ali stopnja njegove ogroženosti, oseba, ki si jo oškodovanec sam izbere, razen če bi bilo to v nasprotju z interesi uspešne izvedbe predkazenskega ali kazenskega postopka ali koristmi oškodovanca." Invalidnost osebe bi se lahko spadala v tretjo kategorijo in se obravnavala kot osebna okoliščina osebe, ki terja prisotnost osebe, ki si jo oškodovanec sam izbere. Vseeno pa je potrebno prepoznati, da določilo zadeva le oškodovance, ne pa tudi obdolžence in druge osebe vključene v postopku. Drugače kot za oškodovance, podobno določilo, ki bi obdolžencem invalidom zagotavljajo enako pravico do spremstva s strani družinskih članov, prijateljev ali drugih oseb med postopkom, v kazenskem pravu v Sloveniji ne obstaja. Do bistvene spremembe je s prenosom direktive v tem pogledu prišlo le za žrtve kaznivih dejanj ne pa tudi za druge ranljive skupine (npr. osebe z invalidnostmi in druge).

ZIMI prav tako ne vsebuje nobenih določil, ki bi v primeru invalidnosti varovala pravico do spremstva v sodnih postopkih. Akcijski program za invalide sicer navaja osebne asistente, družinske pomočnike in oskrbovalce na domu kot pomemben vir informacij za invalide, ki lahko delujejo kot podporna služba v njihovem primeru, vendar prav tako ne predvideva pomoči tretje osebe za podporo in pomoč pri komunikaciji v kazenskih ali drugih sodnih postopkih.⁸⁹

Zagotavljanje brezplačne pravne pomoči

⁸⁶ Člen 17. - 20. ZIMI

⁸⁷ Člen 23 ZIMI

⁸⁸ ZKP-N

⁸⁹ Akcijski program, cilj 1, ukrep 1.6

Pravica do brezplačne pravne pomoči (BPP) je varovana v Zakonu o brezplačni pravni pomoči (ZBPP). V skladu s prvim odstavkom 13. člena ZBPP se pravna pomoč dodeli osebam "ki glede na svoj materialni položaj in glede na materialni položaj svoje družine brez škode za svoje socialno stanje in socialno stanje svoje družine ne bi zmogla stroškov sodnega postopka oziroma stroškov nudenja pravne pomoči". Socialni položaj ni ogrožen, če osebni dohodek ali dohodek družine presega dvakratnik osnovnega zneska minimalnega dohodka, določenega v zakonu, ki ureja socialno varstvene prejemke.⁹⁰ Pri odločanju o dodelitvi pravne pomoči se upoštevajo tudi pogoji, navedeni v 24. členu, in sicer da zadeva ni očitno nerazumna, da ima prosilec v zadevi verjetne izgleda za uspeh in da je zadeva pomembna za osebni in socialno-ekonomski položaj prosilca oziroma da je izid zanj ali za njegovo družino življenjskega pomena.

Poleg tega se lahko odobri tudi *izredna* pravna pomoč. Ta se v povezavi z invalidnostjo odobri v naslednjih primerih:

- "zaradi družinskih razmer prosilca, če so stroški za preživljanje družine obremenjeni z izrednimi stroški za potrebno zdravljenje družinskega člana, s stroški za vzdrževanje družinskega člana z motnjami v telesnem ali duševnem razvoju, s stroški za vzgojo in izobraževanje otrok s prilagojenimi potrebami oziroma drugimi stroški, ki so nastali zaradi višje sile ali zaradi razlogov, ki niso na strani prosilca ali družinskih članov
- zaradi zdravstvenih razlogov prosilca, če so stroški, ki so povezani z njegovim zdravljenjem, obremenjeni z opravičenimi stroški, ki jih ne krije obvezno zdravstveno zavarovanje, so pa potrebni zaradi njegove stopnje invalidnosti ali druge oblike telesne okvare ali duševne motnje; /.../
- če je pretežni del lastnega dohodka prosilca ali katerega od družinskih članov namenjen plačilu oskrbnine za institucionalno varstvo (npr. plačilo oskrbnine v domu starejših občanov); /.../
- če gre za prosilca, ki mu je bil za zastopanje v sodnem postopku dodeljen skrbnik za posebni primer, ali za prosilca, ki mu je bila odvzeta poslovna sposobnost, razen če je bila prosilcu poslovna sposobnost omejena ali odvzeta zaradi pogostega vlaganja očitno nerazumnih vlog v sodnih postopkih"⁹¹

Vseeno pa je zagotavljanje izredne pravne pomoči še vedno odvisno od finančnega stanja prosilca in njegove družine. Izjemna pravna pomoč se v zgoraj navedenih primerih lahko odobri le, "če osebni dohodek prosilca ali njegove družine lastni dohodek prosilca oziroma lastni dohodek družine ne presega višine štirih osnovnih zneskov minimalnega dohodka, določenega z zakonom, ki ureja socialnovarstvene prejemke, premoženje prosilca in njegove

⁹⁰ Drugi odstavek 13. člena ZBPP

⁹¹ 22. člen ZBPP

družine pa ne presega višine 60 osnovnih zneskov minimalnega dohodka."⁹² Poleg tega mora prosilec ponovno izpolnjevati prej omenjene pogoje iz 24. člena. Upoštevajoč zgoraj navedene pogoje je pravni okvir, ki ureja pravico do BPP, neustrezen. Glavno merilo za upravičenost po ZBPP je v vsakem primeru premoženjsko stanje prosilca in njegovih družinskih članov, tudi ko gre za zagotavljanje izredne pravne pomoči v invalidskih zadevah. Za prag je trenutno določen dvakratni znesek denarne socialne pomoči, vendar to ne pomeni, da bodo invalidne osebe nujno padle v krog upravičencev. Četudi za to obstaja velika možnost, saj so invalidnine nizke, je doseganje praga vseeno odvisno tudi od drugih dohodkov invalida in njegovih družinskih članov ter njihovega premoženja. Poleg tega je postopek pridobivanja BPP problematičen z administrativnega vidika, saj je proces zaprositve dolgotrajen in zapleten. Prosilci imajo težave s predložitvijo dokazil za upravičenost do BPP, kar je še posebej težavno za osebe s psihosocialnimi motnjami.⁹³

Prošnja za prilagoditve kazenskega postopka s strani oseb z invalidnostmi

ZKP izrecno ne predvideva možnosti zaprositve za prilagoditve kazenskega postopka s strani osebe z oviranostmi. Prav tako take možnosti ne navaja ZIMI, čeprav v tretjem odstavku 3. člena jasno opredeli pojem primernih prilagoditev, ki jih v določenih primerih potrebujejo osebe z invalidnostmi: "Primerna prilagoditev pomeni potrebne zakonodajne, upravne in druge ukrepe, ki ne nalagajo nesorazmernega bremena, kadar so v posameznem primeru potrebni, da se invalidom na enaki podlagi kot drugim zagotovi uživanje ali uresničevanje pravic in svoboščin".⁹⁴ Zakon na ta način sicer varuje pravico do primernih prilagoditev (npr. pravica do obveščeniosti upoštevajoč načelo primernih oziroma razumnih prilagoditev pri zapisu, jezikih in tehnologijah, 14. člen ZIMI), vendar nadaljne ne opredeli ali se oseba nanj lahko sklicuje in aktivno uporabi kot zahtevek v npr. sodni postopkih, ali v katerih koli drugih postopkih pred uradnimi organi. Akcijski program prav tako ne naslavlja možnosti zaprositve za prilagoditve postopka s strani invalidov, razen prek že prej omenjenega ukrepa 3.4 o dostopnosti informacij. Slednji sicer govori o potrebi po zagotavljanju dostopnih informacij in komunikaciji na splošno, vendar invalidom ne omogoča, da bi takšno zahtevo pred pričetkom postopka vložili sami.

Inštitut RS za socialno varstvo je v vmesnem poročilu o vzpostavitvi strokovnih podlag za urejanje različnih statusov invalidov za leto 2020 posvetil kratko poglavje tudi dostopu invalidov do pravnega varstva. V zvezi s procesnimi prilagoditvami je navedel, da je treba zagotoviti procesne prilagoditve in alternativne oblike komunikacije, pri čemer je treba posebno pozornost nameniti položaju gluhoslepih oseb in oseb s psihosocialnimi in/ali

⁹² 22. člen ZBPP

⁹³ Poročilo Sanja Jablanović, Glasovi za pravičnost - Žrtve kaznivih dejanj z oviranostjo v Sloveniji (2022) <https://validity.ngo/wp-content/uploads/2022/04/National-finding-report-Slovenia-Slovenian-220424.pdf>

⁹⁴ Člen 3(3) ZIMI

intelektualnimi ovirami, vključno s tistimi, ki živijo v institucijah, ter okrepiti njihovo ozaveščenost in poznavanje sodnega varstva.⁹⁵

Pravica do tolmačenja in komunikacijske podpore

Kot že omenjeno, je pravica do tolmačenja in prevajanja varovana v prvem odstavku 8. člena ZKP, ki določa, da imajo udeležene stranke, priče, osumljenci in drugi udeleženci v postopku pravico uporabljati svoj jezik med preiskovalnim in sodnim postopkom. Določba posebej omenja tolmačenje za gluhe in neme osebe, vendar člen v sedanji obliki izrecno ne omenja prilagoditev za osebe z drugimi invalidnostmi (npr. psihosocialnimi in intelektualnimi).⁹⁶ Člen torej varuje pravico do tolmačenja in prevajanja za obdolžence invalide, vendar to izrecno stori le za nekatere skupine njih. Diskrepcijska pravica sodnika, da zagotovi prilagoditve v smislu prevajanja in tolmačenja za druge skupine invalidov, pa obstaja v tretjem odstavku 8. člena ZKP. V skladu s tem členom lahko sodišče odloči, da je "glede na konkretne okoliščine primera treba zagotoviti tolmačenje ali prevajanje tudi drugega gradiva ali dejanj, da se zagotovi uresničevanje jamstev ali pravic v predkazenskem ali kazenskem postopku". Na podlagi te določbe ima torej sodišče diskrepcijsko pravico, da podpora zagotovi tudi osebam s psihosocialnimi in intelektualnimi ovirami, če to zahtevajo okoliščine primera.

Nadalje velja poudariti, da je v primeru gluhih in naglušnih oseb sodišče dolžno opozoriti udeležence o možnosti tolmačenja sodnega postopka in za njih in prilagoditi pisanja. Informacije o prilagoditvah so na voljo na uradni spletni strani slovenskega sodstva, vendar zgolj za gluhe, naglušne, slepe in slabovidne osebe, saj omenjajo prilagoditve le za to skupino. Spletna stran ne vsebuje drugih informacij za osebe z drugačnimi invalidnostmi in ne navaja njim dostopne in relevantne prilagoditve.⁹⁷

Prilagoditev postopkov za zaslišanja

V skladu s 233. členom ZKP lahko v primerih, ki jih določa zakon, zaslišanje obdolženca poteka s pomočjo tolmača. V zvezi z osebami z motnjami v duševnem razvoju se določba sklicuje le na potrebe gluhih in oseb z govornimi motnjami, ki lahko potrebujejo pomoč tolmača znakovnega jezika. Tolmačenje v lažji jezik za obdolžence s psihosocialnimi in intelektualnimi ovirami v poglavju o zaslišanju obdolženca v ZKP ni izrecno predvideno. Krovni zakon ZIMI ne predvideva dodatnih prilagoditev na tem področju. ZKP, ZIMI in trenutni akcijski program za invalide prav tako ne predvidevajo drugih možnih ukrepov in prilagoditev na področju: prilagoditev prostora, ustrezni prostori za čakanje, odstranitev plaščev in lasulj, ločeni vhodi v stavbe in čakalnice ter zaščitni zaslони za ločevanje invalidov od drugih, če je to potrebno zaradi fizične ali čustvene stiske. Čeprav prilagoditev hitrosti postopka in spremembe v načinu zaslišanja (npr. uporaba vodilnih vprašanj, izogibanje

⁹⁵ https://irssv.si/wp-content/uploads/2023/03/Status_invalidov_2020_vmesno2.pdf

⁹⁶ ZKP, 8. odstavek 8. člena

⁹⁷ https://www.sodisce.si/informacije/gluhi_in_slepi_v_sodnih_postopkih/

sestavljenim vprašanjem, iskanje alternativ za zapletena hipotetična vprašanja, zagotavljanje dodatnega časa za odgovarjanje, dovoljevanje odmorov po potrebi in uporaba preprostega jezika) niso navedene v samem zakonu, se navedene prilagoditve v določeni meri že izvajajo v praksi.

Poleg tega se v skladu s 310. členom ZKP glavna obravnava na podlagi sklepa senata lahko preloži, če se med sojenjem ugotovi, da je obdolženec ob storitvi kaznivega dejanja zbolel za začasno duševno motnjo ali začasno motnjo v duševnem razvoju.

Pravica do navzočnosti na sojenju

Prisotnost obdolženca med glavno obravnavo ni vedno obvezna. Tretji odstavek 307. člena ZKP določa, da lahko senat odloči, da se glavna obravnava opravi v odsotnosti obdolženca, če njegova navzočnost ni potrebna, če je navzoč njegov zagovornik in če je bil obdolženec predhodno že zaslišan. ZIMI in Akcijski program se sicer ne nanašata na pravico obdolžencev do navzočnosti na sojenju, vendar pa ZIMI prepoveduje diskriminacijo na podlagi invalidnosti v zvezi z dostopom do objektov, namenjenih javni rabi - torej tudi do sodišč.⁹⁸

Obravnave na daljavo

Ob izpolnjevanju enega od štirih pogojev iz člena 244.a ZKP lahko zaslišanje obdolženca poteka tudi prek videokonference. Zaslišanje obdolženca lahko poteka na daljavo, če je pristojni organ v skladu z ZKP ali mednarodno pogodbo vložil ustrezno prošnjo v drugo državo ali če "zaradi drugih upravičenih razlogov ni zaželeno ali možno, da bi oseba prišla k organu, ki opravlja zaslišanje".

3.1.2.3. Spremljanje pravic

Neodvisni mehanizem

Svet za invalide Republike Slovenije je neodvisen organ, ki je na nacionalni ravni zadolžen za spodbujanje in spremljanje izvajanja Konvencije o pravicah invalidov.⁹⁹ Vendar po mnenju Odbora ZN za pravice invalidov in slovenskega Varuha človekovih pravic Svet ne izpolnjuje vseh zahtev, ki so potrebne, da bi deloval kot neodvisen organ za spremljanje varstva pravic v skladu s 33. členom Konvencije.¹⁰⁰ Vlada Republike Slovenije je jeseni leta 2022 začela z obravnavo teh pomislekov.¹⁰¹

⁹⁸ Člen 9 ZIMI

⁹⁹ <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/svet-za-invalide-republike-slovenije/>

¹⁰⁰ https://www.iusinfo.si/Priloge/PRIPDZ/PRIPDZ101E0117IXN3_7_1.PDF

¹⁰¹

<https://drzavnisvet.si/post/656652/posvet-ureditev-neodvisnega-telesa-v-skladu-s-33-clenom-konvencije-o-pravicah-invalidov>

Leta 2013 je Svet pripravil začetno poročilo o izvajanju Konvencije, vendar poročilo ni zadevalo procesnih prilagoditev, ki so med kazenskim postopkom zagotovljene osebam z intelektualnimi ali psihosocialnimi oviranostmi, kot tudi ne dostopa do pravnega varstva v splošnem.¹⁰² Na podlagi raziskave se zdi, da Svet v poznejših letih ni pripravil nobenega drugega poročila o izvajanju Konvencije. Poleg tega je v zvezi s spremljanjem izvajanja Konvencije Nacionalni svet invalidskih organizacij Slovenije (NSIOS), NVO, ki povezuje različne reprezentativne in druge invalidske organizacije v Sloveniji, leta 2017 kritiziral delo Sveta in trdil, da je sistem spremljanja uresničevanja pravic iz konvencije pomanjkljiv. Po mnenju NSIOS pomanjkanje ustreznega spremljanja otežuje oceno izvajanja vseh temeljnih določb Konvencije in drugih relevantnih določil na tem področju. Opozorili so tudi na splošno pomanjkanje izvajanja celostne strategije varstva invalidov v Sloveniji.¹⁰³

Januarja 2023 sta NSIOS in Svet slovensko vlado opozorila na njeno zavezo, da bo v tekočem letu pripravila poročilo o izvajanju konvencije.¹⁰⁴ Poudarila sta, da bi zbirka vseh poročil in posebnih poročil o uresničevanju pravic invalidov v skladu s konvencijo omogočila dober vpogled v dejansko stanje na področju varstva pravic invalidov v državi. Ker bi bila država tista, ki bi s pripravo poročila spremljala uresničevanje pravic invalidov, je vprašljivo, v kolikšni meri bi bilo poročanje v luči neodvisnosti celovito in legitimno. V zvezi s tem naj bi NSIOS pripravili senčno poročilo, ki bi podalo komentar na državno poročilo oziroma se nanj odzvalo.¹⁰⁵ Poročanje NSIOS bi se lahko štelo za bolj neodvisno, saj na področju deluje kot nevladna organizacija.

3.1.3. Usposabljanje in ozaveščanje strokovnjakov s področja kazenskega pravosodja

Glede na javno dostopne informacije se zdi, da usposabljanje strokovnjakov s področja kazenskega prava o dostopu invalidov do pravnega varstva poteka le v omejenem obsegu. Osrednji organ za izobraževanje v pravosodju, Center za izobraževanje v pravosodju, ki deluje pod okriljem Ministrstva za pravosodje, organizira module za dodatno usposabljanje strokovnjakov v pravosodju in kvalifikacijske tečaje za delo. Center je pristojen tudi za organizacijo in izvedbo državnega pravniškega izpita, ki je eden od pogojev za opravljanje funkcije sodnika, državnega tožilca in odvetnika v državi. Center je v preteklosti izvedel naslednja usposabljanja, povezana z invalidnostjo:

¹⁰²

<https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/clovekove-pravice/porocila-SLO-po-instrumentih-o-clovekovih-pravicah/bc31dc603c/Uvodno-porocilo-Slovenije-o-izvajanju-Konvencije-o-pravicah-invalidov.pdf> str. 19

¹⁰³ <http://www.drustvo-distrofikov.si/?p=17950>

¹⁰⁴ https://ds-rs.si/sites/default/files/dogodek/658-1zap_predlog.pdf str. 6

¹⁰⁵ https://ds-rs.si/sites/default/files/dogodek/658-1zap_predlog.pdf str. 6

- **16.9.2021 Dnevi duševnega zdravja;** multidisciplinarna obravnava aktualnih tem na področju duševnega zdravja, praktični vidiki izvajanja zakonskih določb in pregled sodne prakse. Konferenca je bila organizirana v sodelovanju z Varuhom človekovih pravic, Ministrstvom za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Ministrstvom za zdravje in Združenjem centrov za socialno delo.¹⁰⁶
- **7.4.2021 Obravnava otrok s posebnimi potrebami;** medresorsko posvetovanje strokovnjakov z različnih področij dela, ki se ukvarjajo z otroki; posvetovanje poteka vsako leto, organizira ga združenje državnih tožilcev in policije v sodelovanju s Centrom za izobraževanje v pravosodju, leta 2021 na temo otrok s posebnimi potrebami.¹⁰⁷
- **Jesen 2022 HELP Spletni tečaj o pravicah invalidov;** tečaj se je začel z uvodnim spletnim seminarjem o mednarodnih standardih in standardih Sveta Evrope v zvezi s pravicami invalidov.¹⁰⁸ Urad Varuha človekovih pravic RS in Urad Zagovornika načela enakosti sta delila lastne izkušnje na področju varstva pravic invalidov.¹⁰⁹ Informacij o tečaju na spletu še ni na voljo (zgolj z edicije leta 2017).

3.1.4. Statistika in podatki o dostopu do pravnega varstva

Po vedenju avtorjev javno dostopni statistični podatki o dostopu invalidov do pravnega varstva niso na voljo.¹¹⁰ Čeprav Ministrstvo za pravosodje prek sistema Bilten vsako četrtno leto zbere in javno objavi določene statistične podatke o delu sodišč in obravnavanih zadevah,¹¹¹ na spletni strani ni bilo mogoče najti relevantnih podatkov s tega področja. Na uradno prošnjo Ministrstvu za pravosodje za pridobitev relevantnih statističnih podatkov s področja smo z Direktorata RS za kaznovalno pravo in človekove pravice, ki deluje pod okriljem ministrstva, prejeli odgovor, da "ministrstvo samo ne zbira in ne razpolaga s podatki o številu sodnih obravnav v kazenskem postopku, kjer je bil obdolženec oseba z invalidnostjo ali o številu izrečenih varnostnih ukrepov obveznega psihiatričnega zdravljenja oseb z invalidnostjo, niti se tako podrobnega zbiranja podatkov ne načrtuje." Ministrstvo je tudi navedlo, da nimajo dostopa do drugih podatkov kot tistih, ki so javnosti dostopni prek sistema Bilten.

¹⁰⁶ <https://cip.gov.si/aktivnosti/detajli/?ID=d2e797ef-a075-eb11-9c65-005056818ee6&Tag=470>

¹⁰⁷ <https://www.dt-rs.si/158/obrnava-otrok-s-posebni-potrebami-letos-v-srediscu-tradicionalnega-posveta>
Javno dostopnih informacij o konzulaciji je malo.

¹⁰⁸ <https://cip.gov.si/aktivnosti/detajli/?ID=5fc805d2-5d57-ec11-9c77-005056818ee6&Tag=470>

¹⁰⁹ https://cip.gov.si/media/2822/program_spletni-uvodni-seminar-help_pravice-oseb-z-ovirami_2022_p_2.pdf

¹¹⁰

<https://podatki.gov.si/dataset/43606a24-b254-40ef-846d-2b7df3db22ed/resource/124b649f-d599-44a1-ab5c-69b71316492c/download/sodnastatistika2022.pdf>

¹¹¹ <https://podatki.gov.si/dataset/sodna-statistika-bilten>

3.2. Izkušnje obdolžencev s posebnimi potrebami glede dostopa do sodnega varstva

Da bi preučili izkušnje različnih deležnikov glede dostopa do sodnega varstva za obdolžence z intelektualno in/ali psihosocialno oviranostjo v Sloveniji - ugotavljanje ovir, izzivov in področij izboljšav, ki jih pri tem vidijo - je bilo opravljenih 11 polstrukturiranih intervjujev (za podrobnejše informacije glej Prilogo 1) z osebami z intelektualno ali psihosocialno oviranostjo (N=2, dve ženski), odvetniki (N=1), sodniki (N=1), tožilci (N=1), policijo (N=1), strokovnjaki podpornih služb (N=2), nacionalno institucijo za človekove pravice (N=2) in nevladno organizacijo (N=1). V nadaljevanju bomo predstavili glavne ugotovitve teh polstrukturiranih intervjujev.

3.2.1. Izkušnje obdolžencev z invalidnostjo

Informacije, pridobljene v dveh intervjujih z obdolženci, oziroma obdolženkami, so dale omejen vpogled v to na kakšen način osebe z invalidnostmi doživljajo slovenski kazenskopравни sistem. Intervjuja sta bila vseeno pomembna, če upoštevamo dejstvo, da smo imeli možnost obravnavati perečo problematiko s katero se zapor, zaporniki in osebje zapora trenutno soočajo, z različnih vidikov, saj je bil intervju opravljen tako z direktorico zapora, psihologinjo v zaporu in obdolženkami, oziroma zapornicami, samima. Četudi bi za boljši vpogled v splošno stanje v zaporih na tem področju bilo potrebno izvesti več daljših intervjujev, je bila raziskava dotičnega primera z več zornih kotov prav tako uporabna za vpogled v širši problem.

3.2.1.1. *Opredeljene izkušnje, izzivi in področja izboljšav*

Pravna pomoč in zagotavljanje postopkovnih prilagoditev

>> Pravica do informacij

Med pogovorom sta obe intervjuvanki dali vtis, da svoj položaj dobro razumeta, saj sta bili zmožni naštevati več dogodkov, ki so se jima zgodili, kazni, ki jih prestajata, ter svoje prošnje za pogojni izpust. Ena od intervjuvank se je tudi zavedala faze postopka, saj je dejala, da po prejemu zdravniškega in psihiatričnega mnenja le še čaka odgovor sodišča glede pogojnega izpusta. Vendar pa vsaj v primeru ene izmed intervjuvank obdolženki ni bilo jasno, zakaj je bila, namesto namestitve v zaporu, kot je zahtevala, nameščena v forenzično enoto na psihiatrično zdravljenje. Zato je obenem vprašljivo, ali je bila intervjuvanka ustrezno in takoj obveščena o razlogih, zakaj je namestitev v psihiatrično ustanovo v njenem primeru potrebna. Ena izmed intervjuvank je omenila, da informacije pridobiva s strani mentorja, ki ga ima na voljo v zaporu.

Obe intervjuvanki sta se pogled tega v veliki meri spomnili imen in priimkov svojih odvetnikov in nekaterih drugih udeležencev v kazenskem postopku, kar lahko kaže na to, da sta bili o postopku vsaj do neke mere obveščeni in seznanjeni s potekom.

>> Pravna pomoč in pravica do dostopa do odvetnika

V času postopka sta imeli obe intervjuvanki zagotovljen dostop do odvetnika, vendar se možnosti obe nista posluževali vse čas. Izkušnje, ki sta jih imeli s svojimi pravnimi zastopniki so se razlikovale, saj je bila ena od njiju mnenja, da je bil njen odvetnik v redu,¹¹² medtem ko je druga govorila o negativnih izkušnjah z njimi.¹¹³ Naštela je imena treh odvetnikov, ki jih je imela v preteklosti, in dejala, da zanje niso storili ničesar, ker jim ni uspelo, da bi jo iz psihiatrične bolnišnice premestili v zapor. Kot pravi sama, je bilo sodišče:

"neprijetno zato, ker sem mela sem zanič odvetnico. In ona me je pač, nikak ni spustila na lg. Ker je rekla, da to zame ni smiselno, da raje potrebni ukrepi v pač v forenziki, potem sem se zelo jokala po totem naroku. Potem se dobila Berkoviča, če ga poznate. Robert Berkovič. On isto nič ni naredil zame. /.../ Potem pa sem dobila Sandi Vukoviča. On isto ni bil, je bil pa zato sodni izvedenec. Da mene, za mene je boljše okolje lg kot zdravljenje na forenzični enoti."¹¹⁴

Imela je tudi občutek, da je odvetnikom zanjo vseeno, predvsem zato, ker niso želeli enako kot ona.¹¹⁵ Po drugi strani se je v primeru druge intervjuvanke zdelo, da ima boljši odnos z odvetniki, saj je povedala, da še vedno ima zagovornika (čeprav drugega kot prej) in da mu piše pisma.¹¹⁶ On jo obvešča o fazah postopka in zadevah, povezanih s sodiščem.

>> Pravica do tolmačenja in komunikacijske podpore

Po besedah ene od intervjuvank, ki odvetnika nima več, vsa gradiva in informacije, ki jih prejme od sodišča (npr. mnenje sodišča), prebere sama.¹¹⁷

>> Stik s policijo

Ena od intervjuvank je svoje stike s policijo opisala na sledeč način:

*"Ja, ja, je prišla policija, sem bila zvezana, in je prišla policija, reševalci, so me peljali v bolnico na forenziki. /.../ Oni so bili v redu, samo kričala sem p*****, p*****, jedna ta pa ta. Sem bila pod tistim šokom, nisem smela tudi copate obut, sem prišla v natikače."¹¹⁸*

¹¹² SI/DI/F/01

¹¹³ SI/ DPS/F/02

¹¹⁴ SI/ DPS/F/02

¹¹⁵ SI/ DPS/F/02

¹¹⁶ SI/DI/F/01

¹¹⁷ SI/ DPS/F/02

¹¹⁸ SI/ DI/F/01

Povedala je še, da policisti niso bili grobi ali nesramni, da tudi ona ni bila groba in da so se med seboj pogovarjali. Po njenih besedah je bilo pri policiji in sodišču vse v redu.

>> V zaporu

Ena od intervjujank je izrazila nezadovoljstvo z zaporom in dejala, da:

"Jaz se na lgu ne počutim dobro. Ne. Ker me izkoriščajo, me zajebavajo, me žalijo."¹¹⁹

Vendar pa intervjuvanka situacije ni podrobneje opisala.

>> Psihiatrična bolnišnica/institucija

Ena od intervjujank je opisala svojo nemirnost med pridržanjem policie, ko so jo pripeljali na psihiatrijo:

"Sam ko sem bila jezna je pa tudi manjkalo, da ne bi enga tega odvetnika brcnila med noge. Od tiste jeze pa misl prstne odtise vzet pa iz ust. Pa je ena sestra rekla, da rajši ne, da lahko ugriznem, pa tudi dol pojem, in sem bila tudi nevarna."¹²⁰

Tako obstaja dvom, da obdolženki, in kasneje obsojenki, o poteku postopka nista bili povsem ali primerno obveščeni, da bi razumeli dogajanje in potrebo po odvzetju brisa.

>> Med sojenjem/stiki s sodniki

Ena od intervjujank je na kratko opisala svojo izkušnjo s sodiščem in dejala, da postopka ni bilo težko razumeti, da so bili vsi prisotni prijazni in da so ji vse razložili.¹²¹ Glede interakcije s sodnikom je povedala, da sta se pogovarjala, da so bile tam tudi priče in da je bilo rečeno, da ne bo več nameščena v zavodu, ampak bo šla v zapor, s čimer se je intervjuvanka strinjala.¹²²

Slišana mnenja in pozitivne ter/ali negativne izkušnje

Čeprav je vprašljivo, v kolikšni meri sta intervjuvanki postopek in razloge za njuno občasno namestitev v psihiatrično ustanovo v celoti razumeli, se zdi, da je vsaj ena izmed obeh intervjujank imela pozitivno, ali vsaj nevtrarno izkušnjo s kazenskim postopkom. Nezadovoljstvo ni bilo izrecno izraženo.

3.2.1.2. Glavna priporočila

Priporočila odgovornim državnim institucijam v zvezi z zgoraj navedenim tematikami so naslednja:

¹¹⁹ SI/ DPS/F/02

¹²⁰ SI/ DI/F/01

¹²¹ SI/ DI/F/01

¹²² SI/ DI/F/01

- **Priprava seznama pravnih zastopnikov s strokovnim znanjem s področja invalidnosti**, ki poznajo težave in ovire, s katerimi se srečujejo osebe z invalidnostmi, zlasti tisti z intelektualno in psihosocialno oviranostjo. Obenem je potrebno zagotoviti, da je seznam pravnih zastopnikov na voljo relevantnim osebam, t.j. invalidom in osebam, ki delujejo na področju invalidnosti (npr. društva, zavodi).
- **Priprava seznama postopkovnih prilagoditev, ki jih je v času postopka mogoče zahtevati**. Boljša obveščенost o možnih prilagoditvah bi osebam z invalidnostjo omogočala sklicevanje na relevantne postopkovne prilagoditve, ki jih individualno potrebujejo za učinkovito sodelovanje v kazenskem postopku.
- **Zagotavljanje informacij v lahkem branju**. Nudenje informacij v lahko berljivi obliki bi udeležencem zagotovila višjo raven obveščенosti o njihovih pravicah v kazenskem postopku. Informacije se lahko zagotovijo tako v pisni obliki, kot tudi v obliki video vsebin. V širšem smislu bi nudenje informacij v lažji obliki bi na splošno zagotavljala boljšo dostopnost sodnega sistema širši javnosti.

3.2.2. Izkušnje strokovnjakov s področja kazenskega pravosodja

Kar zadeva strokovnjake s področja kazenskega pravosodja, smo imeli priložnost opraviti razgovor z osebo, ki je zaposlena na delovnem mestu sodnika kazenskega sodišča, odvetnico z omejenimi izkušnjami pri delu z invalidi, pisne odgovore na vprašanja pa smo dobili tudi od višje državne tožilke. Izsledki pogovora s svetovalcem na Direktoratu za kaznovalno pravo in človekove pravice, ki deluje pod okriljem Ministrstva za pravosodje, se niso zdeli relevantni za obravnavo, saj intervjuvanec ni imel izkušenj z delom z osebami z oviranostmi. Poleg tega smo imeli priložnost intervju opraviti z direktorico enega izmed slovenskih zaporov, v katerem sta trenutno nameščeni zgoraj intervjuvani osebi, ki tam prestajata zaporno kazen.

3.2.2.1. *Izkušnje, izzivi in področja izboljšav*

Glavni prepoznani izzivi

Po mnenju tožilke je eden od izzivov, s katerimi se soočajo osebe s psihosocialnimi in intelektualnimi ovirami v sistemu kazenskega pravosodja, seznanitev z že obstoječimi določbami slovenskega kazenskega prava, ki bi jim omogočile učinkovito uveljavljanje pravice do obrambe. Po njenih besedah zakon že zagotavlja zaščito invalidov z načini prilagajanja postopka njihovim individualnim potrebam, vendar so obdolženci slabo obveščeni o svojih zakonskih pravicah in načinih, kako jih lahko uporabijo na podlagi obstoječega zakona.

Namestnik Varuha pa je menil, da je eden glavnih izzivov za invalide strah pred neznanim. Kazenskopравни postopki so še posebej zahtevni za osebe, ki težko razumejo, kaj se dogaja in kakšne posledice bo imel postopek zanje. Poleg tega je lahko dodaten vsebinski izziv, s katerim se soočajo invalidi, neprepoznavanje, da ima oseba invalidnost, kot je poudarila sodnica. Po njenem mnenju lahko dejstvo, da invalidnost osebe ni prepoznana, izhaja iz dejstva, da odvetnik z obdolžencem ne sodeluje ustrezno, ali v primerih, ko osumljenec še nima izbranega ali dodeljenega zagovornika. V primeru manka izvedenskega mnenja o prisotnosti invalidnosti, je invalidnost včasih precej težko prepoznati.

V pogovoru z direktorico zapora je bilo v zvezi z zgoraj omenjenima intervjuvankama, ki v zaporu trenutno prestajata zaporno kazen, izpostavljenih več izzivov, s katerimi se zapor trenutno sooča. Težava je predvsem v tem, da obsojenki po besedah direktorice ne spadata niti v zapor niti v enoto za forenzično psihiatrijo, kot o slednjem menijo tudi zdravstveni strokovnjaki. V situaciji, kjer je bila njuna prištevnost zmanjšana, ne pa izvzeta, sta se znašli v sivi coni, kjer nobena od obeh ustanov, ne zapor in ne psihiatrična institucija, ne more ustrezno in celovito poskrbeti za njuno bivanje. Zato bi po mnenju direktorice zapora to sivo cono zmanjšane duševne zmožnosti, kjer morajo obsojenci še vedno prestajati kazen, vendar v praksi potrebujejo zdravstveno obravnavo in skrb, lahko obravnavali kot še en glavni izziv, s katerim se soočajo vsi vpleteni. Njena zaskrbljenost je bila izražena v naslednjem citatu:

“Ker to so nekak, bom rekla, osebe, ki mi ocenjujemo, da niso za zapor, na forenziki nekako ocenjujejo, da je zdravljenje zaključeno in niso niti za forenziko, kazni morajo nekak prestat in smo tako v enem začaranem krogu kaj sploh in kako, bom rekla, po strokovni plati z njimi delat. Pa tut, da je za njih varno poskrbljeno.”¹²³

Postopek ugotavljanja invalidnosti

Čeprav, kot pravi tožilka, ZKP izrecno ne predvideva ugotavljanja psihosocialne in/ali intelektualne oviranosti obdolžencev v občem pomenu te besede, pravosodni sistem identificira osebe z invalidnostmi, kot je določeno v 256. členu ZKP. Poudarila je, da se psihiatrični pregled odredi v primeru manka prištevnosti ali oslabljenih sposobnosti zaradi trajne ali hude duševne motnje, ali če obstaja resen dvom, da je obdolženec zaradi svojega duševnega stanja nesposoben sodelovati v kazenskem postopku. Tožilka je ob povzemanju zakonodaje poudarila, da je izvedenec psihiatrične stroke tisti, ki ugotavlja obdolženčevo motnjo ali prizadetost in morebitno nezmožnost udeležbe v postopku pred sodiščem.

Po izkušnjah sodnice se intelektualne in psihosocialne motnje včasih ugotovijo v fazi preiskave, včasih, vendar redko, pa na sodišču med zaslišanji. Po njihovih navedbah so motnje včasih prepoznane tudi med samim policijskim postopkom. Takoj, ko je invalidnost prepoznana, se imenuje izvedenec psihiatrične stroke za oceno. Sodnica je tudi opozorila, da se za oceno invalidnosti obdolžencev ne uporablja noben standardni postopek. V zvezi z vprašanjem o elektronskem sistemu za vodenje zadev je navedla, da v Sloveniji takega celovitega sistema ni, kar je na voljo, pa je precej omejeno in ne optimalno - teoretično bi se lahko nekateri podatki o obdolžencih izgubili, ko bi zadeva prehajala iz ene faze v drugo. V zvezi s sistemom je birokracija dolgotrajna in vnos nekaterih podatkov iz fizičnih spisov v elektronski sistem zahteva veliko časa. Po njenih besedah bi več upravne podpore v zvezi s tem optimiziralo njihovo delo.

>> Posledice ugotovitve invalidnosti

Po besedah tožilke, če sodišče s pomočjo izvedenca psihiatrične stroke ugotovi, da obtoženec pri storitvi kaznivega dejanja ni bil prišteven, ni kriv kaznivega dejanja.¹²⁴ Ponovila je zakon, in dejala, da lahko ugotovitev invalidnosti privede do obveznega psihiatričnega zdravljenja v zdravstveni ustanovi ali na prostosti, v kolikor so izpolnjeni ustrezni pogoji navedeni v kazenskem zakoniku.¹²⁵

V zvezi z namestitvijo oseb z oviranostmi v zavode po opravljeni oceni je sodnica opozorila, da so mladoletniki včasih nameščeni na forenzični oddelek skupaj z odraslimi, ker v Sloveniji ni specializiranega forenzičnega oddelka za mladoletnike. Dejansko je v Sloveniji le en forenzični oddelek, in sicer v Mariboru.

¹²³ SI/P/F/05

¹²⁴ Obramba zaradi neumnosti, člen 28 kazenskega zakonika

¹²⁵ Člena 70.a in 70.b kazenskega zakonika

Po besedah direktorice zapora strokovno mnenje izvedenca psihiatrične stroke, ki vključuje oceno zdravstvenega stanja obsojenca, ni vedno del dokumentacije, ki jo zapor prejme, kar pomeni, da mora urad zapora zanjo zaprositi posamezno.

>> Informacije o prilagoditvah

Odvetnica je v zvezi z odobritvijo postopkovnih prilagoditev dejala, da za njih lahko zaprosi, vendar je potem od posameznega sodnika odvisno, ali bo prišlo do odobritve. Zahteva tožene stranke v tem primeru ni potrebna. Težava nastane, če sodnik meni, da odvetnica in njena stranka s prošnjo za prilagoditve poskušata postopek le zavlačevati. Iz lastnih izkušenj pove, da v primeru prilagoditev, ki se v sodnih postopkih uporabljajo pogosto, odobritve ni težko dobiti, težje pa je pridobiti odobritev za tiste prilagoditve, ki se v postopkih ne uporabljajo tako pogosto. Odvetnica tudi ne pozna nobenega enotnega sistema za priznavanje invalidnosti, ki bi sistematično zagotavljal uporabo ustreznih ukrepov in prilagoditev. Včasih invalidnost in ukrepe ugotavlja že policija ali tožilec, kot je razvidno iz spisa, pojasni.

>> Uporaba sile ali prisile

Tožilka je v odgovoru glede uporabe sile ponovila zakon, v skladu s katerim se za pridobitev izjave obdolženca ne sme uporabljati sile, groženj ali drugih podobnih prisilnih sredstev.

Zagotavljanje postopkovnih prilagoditev

>> Pravica do informacij

Tako kot vsi drugi obdolženci tudi invalidi informacije o svojih pravicah v postopku najprej prejmejo s strani policije ali preiskovalnega sodnika v predkazenskem postopku, je pojasnila tožilka. Tistim, za katere je bilo ugotovljeno, da imajo psihosocialno in/ali intelektualno oviranost, se informacije posredujejo ustno, pri čemer se uporabijo ustrezne komunikacijske prilagoditve. Izhajajoč iz zakona je tožilka navedla, da enako velja za zagotavljanje informacij v času sojenja, ki jih zagotavlja kazensko sodišče. Če obdolženec ni ustrezno in v celoti obvešččen o svojih pravicah, se dokazi, pridobljeni z zaslišanjem, izločijo.

Poleg tega obstajata dve pomembni procesni jamstvi, ki osebam z intelektualno in psihosocialno oviranostjo omogočata razumevanje njihovega položaja: obveznost obveščanja v jeziku, ki ga oseba razume, in pravica do zagovornika, pojasnjuje tožilka. V zvezi s prvim se je tožila sklicevala na peti odstavek 4. člena ZKP, ki določa, da morajo biti osebe, ki jim je odvzeta prostost, o svojih pravicah obveščene pisno, v maternem jeziku ali v jeziku, ki ga razumejo, kar je po mnenju tožilke mogoče razumeti širše. Tožilka je še poudarila, da so procesne prilagoditve najučinkoviteje zagotavljane skozi dejansko ravnanje državnih organov, če ti svoje ukrepe izvajajo dosledno, na podlagi zakona in če v predkazenskem in sodnem postopku uporabljajo ustrezna komunikacijska sredstva. V zvezi s

priporom je tožilka opozorila tudi na možnost uporabe preprostejšega jezika pri izdaji sklepov o priporu obdolžencem (z manj pravne terminologije), kar pomeni prilagoditev komunikacije obdolžencem invalidom.

Poleg tega tožilka ugotavlja, da zagotovljene informacije trenutno niso združljive s podporno tehnologijo, ki jo uporabljajo osebe z oviranostmi.

Po besedah odvetnice so nekatere informacije o pravicah obdolžencev na sodišču posredovane v obliki informativnih dokumentov, vendar se večina informacij vseeno posreduje v ustni obliki. Enako je bilo potrjeno s strani sodnice. Dodala je še, da so po njenem mnenju vsi, ki sodelujejo v kazenskem postopku, odgovorni, da obdolžence opremijo z informacijami o poteku postopkov in o njihovih pravicah - policija, sodišče in državno tožilstvo.

>> Pravica do tolmačenja in komunikacijske podpore - na splošno

Po navedbah tožilke informacije, ki presegajo zgoraj omenjen pouk o pravicah obdolženca (zagotovljen s strani policije, preiskovalnega sodnika, sodnih delavcev), in pravno pomoč, zagotavlja predvsem obdolženčev zagovornik. Tudi sodnica je bila mnenja, da je naloga zagovornika, da invalidnim osebam individualno pomaga z informacijami. V zvezi z nudenjem informacij je odvetnica dodatno poudarila, da je sicer na policiji, da obdolžencem posreduje informacije in jim razloži, kaj se bo zgodilo, vendar kot sodnica vedno vseeno preveri koliko tega je obdolženec zares razumel. Včasih je treba informacije večkrat ponoviti, tudi na sodišču, je dejala. Sodnica je poudarila tudi, da so prilagoditve načina govora in posredovanja informacij, ter ponavljanje in poenostavljanje informacij, potrebni tudi v primerih, ko ljudje v postopku doživljajo veliko stresa. Zato so prilagoditve lahko *dejansko* potrebne tudi v primerih, ki sami po sebi ne vključujejo invalidnosti.

Sodnica je med drugim opozorila tudi na splošni duh uporabe prava, in sicer, da v kolikor zakonodaja sama določenih prilagoditev kot izrecno obveznih ne predpiše, se ukrepi v tej smeri v praksi najverjetneje ne bodo izvajali.

>> Pravica do tolmačenja in komunikacijske podpore - obravnava

Po mnenju odvetnice je komunikacijska podpora obdolžencem s posebnimi potrebami na splošno zagotovljena, tako da obdolženci razumejo informacije, sporočene med postopkom. Sodnica je tudi navedla, da se sama komunikacijsko podporo uresničuje tako, da govori počasneje, da si za komunikacijo vzame več časa in da je med postopkom potrpežljiva.

>> Prošnje za prilagoditve in ponudbe prilagoditev

Tožilka je v pogovoru dvakrat dejala, da je odločitev o postopkovnih prilagoditvah, kot jih določata ZKP in KZ-1, ter načinu posredovanja pomembnih informacij obdolžencu, najboljše

prepustiti organom pregona in pravosodnim organom, ter individualni presoji osebam, ki obdolženca obravnavajo. Po njenem mnenju se pravna jamstva med drugim uresničujejo z dejanskim ravnanjem oseb zaposlenih v organih pregona in pravosodnih organih, kar je po njenem mnenju najprimernejši pristop, saj se na ta način postopek lahko individualno prilagodi tako naravi kot tudi intenzivnosti psihosocialne in/ali intelektualne oviranosti obdolženca. Zato je po njenem mnenju na splošno najpomembnejše potrebo po prilagoditvah priznavati na individualni podlagi. Poleg tega se procesna jamstva zagotavljajo *najučinkoviteje*, če organi predpisane ukrepe izvajajo dosledno in na podlagi zakona ter z uporabo ustreznih komunikacijskih sredstev, čeprav je (pred)kazenski postopek namenjen pregonu morebitnih storilcev kaznivih dejanj.

Po mnenju odvetnice, ki zadeve, v katerih so udeležene invalidne osebe, običajno obravnava v okviru sistema obvezne obrambe, bi lahko že zagotovitev zagovornika osebam, ki se ne morejo zastopati same, obravnavali kot prilagoditev, ki jo zagotavlja sistem kazenskega pravosodja in se zagotavlja po uradni dolžnosti.

Kar zadeva prilagoditve je potrebno upoštevati tudi obdobje, ki sledi sodbi sodišča. V zvezi s tem, in kot je bilo prikazano že prej, je direktorica zapora pojasnila, da okoliščine v zaporu, vsaj v trenutni situaciji, ne zagotavljajo potrebnih prilagoditev osebam z intelektualno ali psihosocialno oviranostjo.

*"Problem je torej v tem, da kot institucija nekako nismo prilagojeni ali pa nismo sposobni zagotoviti, bom rekla, na nek način ustrezne obravnave, ki jo potrebujejo, ustreznega okolja, varnega zapora, tako za njih kot za vse druge."*¹²⁶

Po besedah direktorice zapora, uprava zapora v položaju, v katerem se je znašla, dela vse, kar je v njeni moči, da bi obtoženkama zagotovila ustrezno okolje glede na dane okoliščine:

*"V teh posebnih primerih, kot je povedala Andreja, so ti ukrepi še bolj specifični. Vsak teden imamo strokovno skupino, se pravi, kjer se srečuje oddelek za varnost, oddelek za izobraževanje, kjer tedensko preverjajo, ali so ukrepi ustrezni, ali je treba kaj omiliti, kaj dodati. Bistveno je, da se med seboj sporazumevamo."*¹²⁷

>> Dostop do odvetnika

Kar zadeva dostop do odvetnika v zaporu, so prilagoditve zagotovljene na način, da je dostop do odvetnika zagotovljen. Po besedah direktorice zapora:

"Zdej te na zaprtem načeloma, odvisno tudi od varnostne ocene, bi načeloma tudi same lahko hodile na namenske izhode. Če bi imela, recimo, potrebo po odvetniku, pa ta ne bi pač bil sposoben pridet ali pa kakšno drugo obravnavo, recimo na društvu za nenasilno komunikacijo, kjerkoli, potem gre taka oseba tudi iz zaprtega režima lahko sama. Zdej te na odprtem in polodprtem itak hodijo same,

¹²⁶ SI/P/F/05

¹²⁷ SI/P/F/05

zdej če bi bile kakšne take akutne situacije se jih verjetno tudi pelje, v spremstvu pravosodnih policistov, čeprav tuki je pa pol tut kadrovski vidik, koliko smo zmožni v tistem trenutku."¹²⁸

Po potrebi pravno pomoč v zaporu nudita tudi direktorica zapora, ki je po izobrazbi pravnica, in še ena zaposlena, prav tako s pravnim znanjem.

Obramba zaradi neprištevnosti

Odvetnica je potrdila, da se v skladu z zakonom informacije o odločitvi, da zaradi manka prištevnosti obdolženec ni kazensko odgovoren, obdolžencu sporočijo na ustrezen način. Po njenih besedah obdolženci v postopkih običajno niso prisotni, saj so običajno že nameščeni v eni od ustanov za pridržanje. Odvetnik jih tam obišče in jih, včasih skupaj s strokovnim delavcem, sproti obvešča o njihovi zadevi.

Po mnenju sodnika lahko invalidnost v sodnih postopkih s strani obtožencev deluje na dva načina - nekateri jo zaradi stigmatizacije skrivajo, drugi pa lahko o svoji invalidnosti govorijo v upanju, da bo kazen s tem razlogom nižja. Sodnik je tudi poudaril, da se v primerih, ko gre, ali bi lahko šlo, za psihosocialno in intelektualno oviranost, pomen priznanja kaznivega dejanju obravnava posebej skrbno, zlasti ker bi lahko nanj potencialno vplivala oviranost.

Odnos in usposabljanje/ozaveščenost

V zvezi z usposabljanjem je odvetnica poudarila, da strokovnjaki, zlasti odvetniki, nimajo ustreznih virov izobraževanja za področje invalidnosti. V zvezi s tem bi bilo mogoče storiti veliko več in odvetnikom zagotoviti učne module o temah, kot so komunikacijske spretnosti, prepoznavanje različnih vrst invalidnosti in njihovih pojavnih oblik. Poleg tega je poudarila, da bi lahko odvetniki, policija in sodstvo bolj sodelovali (skupna usposabljanja), da bi ugotovili, s kakšnimi ovirami se vsak od njih srečuje in kako bi jih lahko skupaj premagali. Hkrati je opozorila, da takšni programi usposabljanja običajno niso obvezni in da se mora vsak odvetnik sam odločiti, kako bo opravljal svoje delo in zastopal svoje stranke - ali bo zadevo obravnaval kot le še en primer ali pa bo svoje stranke podpiral tudi na druge načine. Podobno usposabljanja niso obvezna za sodnike, pri čemer je po mnenju odvetnice pomanjkanje zanimanja za takšna usposabljanja velik problem. Omenila je tudi, da nekateri sodniki trdijo, da bi lahko takšna različna usposabljanja neželena vplivala na njihovo nepristranskost na sodišču.

Poleg ozaveščanja o pravicah invalidov na podlagi Konvencije o pravicah invalidov je bila odvetnica mnenja, da bi bil vpogled v potrebe invalidov s strani strokovnjakov, ki delujejo na področju invalidnosti, še bolj koristen in cenjen s strani pravnih strokovnjakov.

V zvezi z odnosom in ozaveščenostjo je pomembno deliti tudi mnenje tožilke. Po njenem mnenju je razumevanje potreb invalidov:

¹²⁸ SI/P/F/05

"del splošne razgledanosti vsakega posameznika v družbi, ki lahko tudi v svoji poklicni vlogi prispeva k prepoznanju le-teh, da bo enakopravnost invalidov dosledno udejanjena v vseh sferah družbe, tudi v sodnih postopkih. V tem oziru je osveščanje o pravnih dokumentih s področja pravic invalidov prvi korak za razumevanje njihovega položaja in potreb v družbi."¹²⁹

Zato meni, da so pravice invalidov sicer že zaščitene v ustrezni zakonodaji, vendar pa manjka ozaveščanje. Ozaveščanje o pravicah bi omogočilo tudi njihovo uresničevanje. Po drugi strani je bil splošni vtis odvetnice o poznavanju pravic invalidov s strani strokovnjakov takšen, da je raven znanja zadovoljiva in da trenutno to ni problem.

Glede odnosa je odvetnica poudarila, da se osebe z intelektualno in psihosocialno oviranostjo včasih dojema kot "dodatno dela", kar med postopkom zahteva dodaten čas in potrebo po izobraževanju o odgovornosti v primerih, ko obdolženec v času storitve kaznivega dejanja ni bil prišteven. Sodnica je izrazila tudi splošno negativno mnenje strokovnjakov s področja kazenskega pravosodja o invalidih in spomnila na to, koliko odpora je bilo s strani sodstva, ko so žrtve kaznivih dejanj po uveljavitvi direktive o pravicah žrtev v slovenskem kazenskem pravu dobile več eksplicitnih pravic. Opozorila je tudi na to, da v slovenskem pravnem sistemu študij prava praktikov (sodnikov, tožilcev ...) ne uči o načinih, kako v kazenskem postopku obravnavati posebnosti posameznih oseb.

3.2.2.2. Dobre prakse

Po mnenju tožilca v Sloveniji obstajajo dobre prakse in programi ozaveščanja, saj so informacije o položaju invalidov v obstoječem sistemu javno dostopne. Informacije zagotavljajo tudi društva, ki delujejo na področju invalidnosti, in Varuh človekovih pravic. Nacionalni akcijski program za invalide 2020-2023 se po njenih besedah nanaša tudi na zelene zakonodajne spremembe, kar prav tako predstavlja pozitivno prakso. Vendar pa tožilka ni podrobneje navedla, katere naj bi bile te zakonodajne spremembe.

3.2.2.3. Glavna priporočila

Po mnenju tožilke slovensko kazensko pravo v kazenskem postopku za vse obdolžence zagotavlja enako obravnavo in postopkovna jamstva. Na podlagi tega je priporočila, da se pred pripravo novih ukrepov najprej opravi analiza, ali so osebe z intelektualno in psihosocialno oviranostjo dejansko prikrajšane za pravico do sodnega varstva. Poleg tega je trdila, da lahko organi, če pri uporabi določb, ki so že vgrajene v kazenski postopek, svoje ukrepe izpeljejo iz namena teh določb, v dovolj ustreznem obsegu premagajo težave, s katerimi se soočajo osebe s psihosocialnimi in intelektualnimi oviranostmi ali motnjami. Podobno je menila tudi odvetnica, ki je poudarila, da je že v sedanjem okviru slovenskega kazenskega prava mogoče storiti veliko, če se določbe berejo in uporabljajo z vidika človekovih pravic in na podlagi procesnih načel. Drugače je trdila sodnica, ki je menila, da

Čeprav bi strokovnjaki kazenskega pravosodja (sodniki, tožilci, sodniki in odvetniki) v sedanjem sistemu pravosodja v vsakem primeru lahko naredili več,

“Če to ne bi delovalo, in mislim, da ne bi, potem bi bilo treba spremeniti zakonodajo. Tako kot je bilo z žrtvami, dokler se zakonodaja ni spremenila, se ni spremenilo nič, čeprav je zakonodaja omogočala večino tega, kar je bilo pozneje predpisano.”¹³⁰

Prav tako bi bila koristna tudi vzpostavitev podpornih storitev za odvetnike in druge strokovnjake v pravosodju, ki bi le-te opremile z informacijami o invalidnosti. Na ta način bi bil pravosodni sistem bolj primeren in pripravljen na vprašanja, povezana z invalidnostjo. Poleg tega je odvetnica izpostavil možnost bolj multidisciplinarnega pristopa k obravnavi zadev, ki zadevajo invalidnost, in sodelovanja. Sodnica kazenskega sodišča je predlagala tudi usposabljanje za sodnike in odvetnike.

Sodnica je tudi predlagala, da bi se podobno kot za žrtve, ustanovili služba za podporo obdolžencev, ki bi imela strokovno znanje na področju posebnih potreb po zaščiti, prilagoditev in invalidnosti.

¹³⁰ SI/J/F/06

3.2.3. Izkušnje nevladnih organizacij, institucij za človekove pravice in strokovnjakov podpornih služb

Da bi pridobili informacije o dostopu do pravnega varstva za osebe z intelektualno in psihosocialno oviranostjo, smo opravili intervjuje z namestnikom Varuha Človekovih pravic, socialno delavko v nevladni organizaciji, ki deluje na področju invalidnosti, ter uslužbenko Službe za podporo žrtvam Okrožnega sodišča v Ljubljani.

3.2.3.1. Izkušnje, ovire, izzivi in področja izboljšav

Socialna delavka je izpostavila tri ovire ali izzive s katerimi se na splošno soočajo invalidi, ne glede na to, ali so žrtve kaznivih dejanj ali obdolženci. Izpostavila je pomanjkanje dostopa do informacij v praksi, pomanjkanje neposredne vključenosti oseb z oviranostmi v sodne postopke in pomanjkanje individualne obravnave teh oseb v obliki individualnega dela.

>> Dojemanje enakosti

Po mnenju namestnika Varuha obdolženci s posebnimi potrebami v praksi niso obravnavani enako kot drugi državljani. Po njegovih besedah zanje ni systemskega zagotavljanja podpore in pomoči. V zvezi z vprašanjem enake obravnave je socialna delavka poudarila, da invalidi v vsakem postopku potrebujejo individualno delo, torej delo z njimi ena na ena. Po njenih besedah

"ne glede na to, ali gre za storilca ali če so kakorkoli drugače vključeni v postopek, običajno res potrebujejo več časa za to delo, ki bi jih tudi opolnomočilo, da bi prepoznali nekatere vzorce svojega vedenja in jih nato usmerjali naprej".¹³¹

V tem smislu jih ne bi smeli obravnavati kot druge državljane, temveč bi jim morali zagotoviti posebne prilagoditve.

>> Pritožbe

Ne socialna delavka iz nevladne organizacije ne namestnik Varuha nista vedela za noben večji primer, ki bi vključeval dostop do pravnega varstva za obdolžence z intelektualno ali psihosocialno oviranostjo. Medtem ko prva v okviru svojega dela z žrtvami ni imela neposrednega stika z obdolženci, je drugi zabeležil le eno peticijo, ki jim je bila nedavno predložena, in sicer s strani Zagovornika pravic oseb s težavami v duševnem zdravju.¹³² Obvešččen je bil tudi o peticiji, ki jo je pred časom vložila mati otroka z motnjami v duševnem razvoju, vendar ni zabeležil nobene druge peticije, ki bi bila naslovljena na urad

¹³¹ SI/HR/F/10

¹³² Zagovornik je poročal o primeru osebe, ki je na svojem domu gola čakala na policiste, pri čemer se je postavilo vprašanje, ali bo za to osebo ustrezno poskrbljeno, saj naj bi bila zdaj nastanjena v zaporu. Urad varuha človekovih pravic je stopil v stik z njihovim odvetnikom in ga bo v kratkem obiskal.

Varuha v zvezi z dostopom obdolžencev z motnjami v duševnem razvoju ali s psihosocialnimi motnjami do pravnega varstva. Po besedah namestnika Varuha:

"podobno kot v primeru žrtev tudi pri varuhu človekovih pravic ni takih pobud, če pa so, jih dajo svojci. Takšnih pobud praktično ni, kar pa ne pomeni, da je stanje na tem področju v redu. Bolj se bojimo, da te osebe ne znajo izkoristiti te možnosti ali poskrbeti zase, za svoje pravice."¹³³

Ob tej priložnosti je tudi poudaril, da namerava urad Varuha v prihodnje te teme obravnavati prek Centra za človekove pravice, ki deluje pod njegovim okriljem, med drugim kot raziskovalni in izobraževalni organ.

Postopkovne prilagoditve

>> Dostopne informacije

Kot že navedeno zgoraj, je po mnenju socialne delavke iz nevladne organizacije dostop do informacij in na splošno do pravosodnega sistema ena od glavnih ovir za invalide, še bolj za tiste z intelektualno ali psihosocialno oviranostjo, saj informacije v lahko berljivi obliki niso na voljo. Zato jim dostopne in razumljive informacije niso neposredno na voljo. Ministrstvo za pravosodje je sicer izdalo informativne brošure o postopkih in pravicah vpletenih oseb, vendar so informacije dostopne le socialnim delavcem in prostovoljcem, ki delajo s temi osebami, in ne osebam samim, pravi sogovornica. Navedla je tudi, da je obseg, v katerem so obdolženci invalidi deležni informacij, najverjetneje enak obsegu, v katerem so obveščene žrtve z invalidnostjo.

V zvezi z zagotavljanjem informacij je namestnik varuha človekovih pravic poudaril, da je te potrebe treba ugotoviti, oceniti, kakšno pomoč potrebujejo in kdo jo potrebuje. Opozoril je, da ZKP takšne ocene ne predvideva, zato tudi ni bil vzpostavljen noben protokol. ZKP sicer ne prepoveduje pomoči in prilagoditev, vendar po njegovih besedah tudi ne vzpostavlja mehanizma, ki bi te obravnave pravno zahteval. Sogovorec se strinja, da nekateri teoretiki in akademiki, ki trdijo, da ZKP že zagotavlja ustrezno varstvo invalidov, zakon razlagajo širše, kot se običajno razlaga ali uporablja v praksi.

Glede prilagoditev je psihologinja dejala, da je seznanjena z nekaterimi postopkovnimi prilagoditvami, ko pride do informacij, vendar dvomi, v kolikšni meri so odvetniki usposobljeni, da jih posredujejo na prilagojen način.

"Ja, v enem primeru sem zasledila, da je izvedenec dal neka priporočila, da so krajše obravnave, da nekdo ustrezno, ne da tudi ne bo uspela razumeti vsega kar se dogaja, da naj ji pač nekdo, naj ima nekoga, k ji lahko to razloži, pomaga, v oklepaju je pisalo odvetnik, zdej kok so odvetniki sposobni s

¹³³ SI/HR/M/09

tako populacijo sodelovat je spet vprašanje, tako da tlele, te ljudi kar dajo v nek postopek in potem jim kar sodijo".¹³⁴

>> Podporne storitve

Socialna delavka iz nevladne organizacije ni navedla nobene podporne službe, ki bi se osredotočala posebno na obdolžence s posebnimi potrebami, ki so udeleženi v sodnih postopkih. Kot je navedla socialna delavka, je na Centru za socialno delo obdolžencu dodeljen vodja primera za individualno delo s povzročiteljem nasilja v okviru prve socialne pomoči za povzročitelje nasilja. Kar zadeva informacije o zadevi, je po njenih besedah običajno on tisti, ki je v največji meri pristojen, da obdolžencu pomaga z informacijami. Vendar po vedenju socialne delavke, s katero je bil opravljen razgovor, na Centru za socialno delo ni podporne službe, ki bi bila specializirana za delo z invalidnimi osebami - bodisi obdolženci bodisi žrtvami.

Socialna delavka je kot izboljšavo na tem področju priporočila tudi ustanovitev javnega urada ali neodvisne nevladne organizacije, ki bi se osredotočila izključno na zagotavljanje informacij žrtvam in storilcem kaznivih dejanj. Po mnenju intervjuvanca bi bila prednost nevladne organizacije, ki bi zagotavljala informacije, v tem, da točka prvega stika ne bi bil državni organ, do katerega bi zlasti obdolženci lahko čutili odpor, temveč nevladna organizacija. Takšen organ bi bil koristen tudi za društva, ki delajo z invalidi in za druge (npr. družinski članom), da bi dobili informacije o pravnih postopkih, pravicah invalidov, ter katere odvetnike bi lahko prosili za pravno pomoč.

Prav tako namestnik Varuha ni navedel nobene podporne službe, ki bi obstajala za obdolžence s posebnimi potrebami za dostop do pravne pomoči, do informacij o zadevi in postopkih ali v smislu komunikacije in psihološke podpore. Obstaja pa sistemska možnost, opozarja namestnik, ki jo predvideva ZKP, in sicer postavitve zagovornika po uradni dolžnosti, če se oseba ne more uspešno braniti sama, kot to določa 70. člen. Obenem je opozoril, da četudi ima obdolženec pravico zahtevati zagovornika po zakonu, uradu Varuha ni znano, kako se takšne zahteve vlagajo, ali se vlagajo in kako se obravnavajo. Razen službe za podporo žrtvam, ki nudi pomoč žrtvam kaznivih dejanj, podobna služba ne obstaja za obdolžence, navaja namestnik. Po mnenju namestnika:

"ne obstaja služba za obveščanje in prilagajanje, razen informacij, ki bi jih morala vsaka oseba, ki ji je bila odvzeta prostost, dobiti že od policista".¹³⁵

V zvezi s pravno pomočjo je izpostavil tudi 4. člen ZKP, ki nekaterim osumljencem, ki jim je odvzeta prostost, pravico do odvetnika varuje iz razloga pravičnosti. Vendar se je po njegovih besedah na to določbo v zadnjem letu sklicevalo le štirikrat, in sicer v štirih primerih. Zato pravi, da:

¹³⁴ SI/S/F/08

¹³⁵ SI/HR/F/09

*"Čeprav je možnost pridobitve pravne pomoči iz razlogov pravičnosti zakonsko mogoča, se v praksi večinoma ne uporablja."*¹³⁶

Psihologinja je opozorila, da je invalidom v zaporih sicer na voljo določena podpora, vendar v takih primerih zapori niso primerna institucija za potrebno podporo:

*"Ne moremo jih nekam zaklenit in so čisto brez vsega. Dejansko rabijo stalno neko pozornost, opravljamo pogovore z njimi, tut precej več, ne, da se ukvarjamo, ni pa tukaj nekih dejavnosti, ki so na voljo za tako populacijo. Ali pa da bi se kdo z njimi pogovarjal."*¹³⁷

>> Ugotavljanje invalidnosti

Socialna delavka ni naletel na nobeno situacijo, v kateri bi bila invalidnost zamenjana z ne sodelovanjem ali obravnavana kot sumničavost, prav tako za takšno situacijo ne bi vedel namestnik Varuha. V zvezi s predsodki je socialna delavka poudarila, da četudi se invalidnosti načeloma ne zamenjuje z ne sodelovanjem ali sumničavostjo, invalidi pogosto nimajo možnosti sodelovanja v postopkih. V tej luči pravi:

*"Avtomatično ji je dodeljen zagovornik, namesto da bi ji podelili pravico do samostojnega zastopanja."*¹³⁸

Psihologinja je opisala način s katerim se v zaporu ugotavlja invalidnost:

*"Da, dejansko, ko sprejmemo ljudi, opravimo oceno z vseh vidikov in profilov, opravimo vse intervjuje, začetne intervjuje, s tistimi, ki pridejo na novo, in tudi s tistimi, ki se vrnejo, recimo, s psihiatrije, ponovno opravimo novo, novo oceno. Tako vidimo, v kakšnem stanju je oseba. Zgolj z varnostnega vidika, s psihološkega vidika. To pomeni, da opravimo razgovor in nato tudi spremljamo osebe, ki morda predvidevajo določena tveganja. Ne vem, ali bi bilo treba izvajati redno spremljanje, ali je potrebna samo večja budnost, ali se samo bolj obveščamo o tem, kaj je bilo opaženo."*¹³⁹

Siva cona, v kateri se znajdejo invalidi z "zmanjšanimi duševnimi sposobnostmi", je lahko povezana tudi z vprašanjem ustreznega predhodnega ugotavljanja invalidnosti, ki ni vedno tako jasen in enostaven postopek z jasnimi rezultati glede tega, kam bodo obsojenci razporejeni. Na nezmožnost določitve osebe bodisi v zapor bodisi v zavod za obvezno psihiatrično zdravljenje kot del kazni je opozorila psihologinja v zvezi z zgoraj obravnavanima osebama:

*"Se prav to so tile primeri in v resnic to niso osebe, kjer bi šlo za neko duševno motnjo, kjer bi bil smiseln ukrep psihiatričnega zdravljenja, zato so pogosto tut obsojene na zaporno kazen, klele pa niso sposobne bivat, ker mi nismo socialno varstveni zavod, ane. Pa nimamo, tako, niso niti prostorske niti strokovne zmožnosti temu prilagojene."*¹⁴⁰

¹³⁶ SI/HR/F/09

¹³⁷ SI/S/F/08

¹³⁸ SI/HR/M/10

¹³⁹ SI/S/F/08

¹⁴⁰ SI/S/F/08

>> Ozaveščenost in stališča

Socialna delavka v nevladni organizaciji ni poznala socialnih delavcev ali psihologov, ki bi delali v pravosodju (le na centru za socialno delo). Po njenem mnenju je področje v tem smislu zelo slabo pokrito in meni, da bi bilo sistem dobro izboljšati:

"Če bi imeli v pravosodju tudi psihologa, socialnega delavca, ki bi nudil pomoč tistim, ki prihajajo tudi na sodišče - kdorkoli že to je".¹⁴¹

Glede nepoznavanja pravic je socialna delavka ponovno poudarila, da glede na njene izkušnje, primarna pravica do samozastopanja in pravna sposobnost večkrat ni bila prepoznana kot taka, kot pravica invalidov v kazenskih postopkih. Drugo izpostavljeno vprašanje je zadevalo pomanjkanje znanja o tem, kateri odvetniki imajo pravno znanje za zastopanje invalidov v sodnih postopkih (npr. pri prijavi na brezplačno pravno pomoč). Psihologinja je opozorila tudi na to, da zaposleni v zaporih verjetno tudi niso tako strokovno usposobljeni glede invalidnosti, kot so zaposleni v vzgojno-izobraževalnih in varstvenih ustanovah.

3.2.3.2. Najboljše prakse

Socialna delavka, ki je v preteklosti delala predvsem na področju žrtev kaznivih dejanj invalidov, ni poznala nobene dobre prakse na tem področju. Namestnik varuha človekovih pravic je izpostavil izobraževalni dogodek 'Dnevi duševnega zdravja', ki se je začel na pobudo urada Varuha in je bil v preteklosti razmeroma dobro obiskan (200-300 udeležencev).¹⁴² Dogodek predstavlja tako izobraževalno dejavnost kot tudi mreženje, saj se na njem srečujejo udeleženci z različnih področij (odvetniki, sodišča, tožilci, institucije). Omenil je tudi raziskovalno dejavnost, ki jo je na to temo nedavno izvedla nevladna organizacija Mirovni Inštitut. Namestnik Varuha prav tako ni vedel za nobeno društvo ali združenje, specializirano za zagotavljanje pravne pomoči osebam s psihosocialnimi in intelektualnimi ovirami.

3.2.3.3. Glavna priporočila

Eno od priporočil, ki izhaja iz intervjujev s predstavnikoma nevladnih organizacij, sektorja za človekove pravice in podpornih storitev, je **boljše opremljanje invalidov z dostopnimi informacijami**. Ne glede na to, ali je oseba žrtev kaznivega dejanja ali obdolženec, bi morala po mnenju intervjuvanke, ki dela v NVO, prejeti informacije v enostavnem in njej razumljivem jeziku. Po njenih besedah to pomeni prejeti informacije o svojih pravicah, o tem, na katero institucijo ali službo se je mogoče obrniti za pomoč, kako bo izgledal postopek in kaj na primer čaka nekoga, kateremu je bil odrejen pripor ali varnostni ukrep obveznega psihiatričnega zdravljenja. Izjemnega pomena je tudi **individualno delo s posamezniki in**

¹⁴¹ SI/HR/M/10

¹⁴² Pred pandemijo je dogodek potekal vsako leto, zdaj pa vsako drugo leto.

prilagajanje tempa pogovora ter posledično tudi postopka, da se zagotovi dobra obveščенost invalidov in njihovo aktivno sodelovanje v postopkih.

Namestnik Varuha je poleg **izboljšanja dostopnosti do informacij** priporočil tudi **usposabljanje ustreznega osebja v organih kazenskega pravosodja**, vključno s policijo, za prepoznavanje potreb invalidnih oseb in njihovo takojšnje usmerjanje k ustreznim podpornim službam. Ker uradne podporne službe obstajajo le za žrtve, ne pa tudi za obdolžence, in še to le na nekaterih okrožnih sodiščih, bi bilo po mnenju avtorjev **potrebno vzpostaviti nove državne službe, ki bi nudile podporo**. Poleg tega je namestnik Varuha priporočil vzpostavitev enotnega sistema ocenjevanja in vrednotenja posameznikovih potreb in stanja od prvega stika z uradnimi osebami dalje. Po njegovem mnenju je na tem področju na splošno še veliko prostora za izboljšave - več kot se bo razpravljalo o takšnih temah, bolj se bodo ljudje in tudi institucije zavedali pomena in potreb po izboljšavah, pravi. Na splošno bi moral biti **sistem bolj usmerjen v zagotavljanje podpore osebam**, ki so vključene v sodne postopke, ne glede na to, ali gre za žrtev, obtoženca ali pričo. Kot izhaja iz njegove izjave, bi se lahko pogosteje uporabljala možnost sklicevanja na 4. člen ZKP, ki zagotavlja obvezno **pravno zastopanje iz razlogov pravičnosti**.

4. Zaključki in priporočila

4.1. Zaključki

Splošni cilj tega pregleda nacionalne ureditve in praks je bil zagotoviti pregled glavnih nacionalnih ovir in najboljših praks za odpravo glavnih pomanjkljivosti - v zvezi z dostopom do sodnega varstva in zagotavljanjem procesnih prilagoditev za obdolžence z intelektualno in/ali psihosocialno oviranostjo v Sloveniji. Študija je med drugim temeljila na *Mednarodnih načelih o dostopu do pravnega varstva invalidov (ZN, 2020)* (načela **1, 3, 4, 5, 6** in **10**). Glavne ugotovljene ovire za sodelovanje bodo predstavljene glede na analizirana načela:

Načelo 1. Vsi invalidi imajo pravno sposobnost, zato nikomur ne sme biti onemogočen dostop do pravnega varstva na podlagi invalidnosti.

Omejena poslovna sposobnost v praksi. Pomanjkanje polnega sodelovanja invalidov v kazenskih postopkih, v nekaterih primerih zaradi postavitve pod skrbništvo (zlasti tistih z intelektualno in psihosocialno oviranostjo). Namesto podpore invalidom v sodnih postopkih in njihovega opolnomočenja za sodelovanje lahko skrbniki delujejo kot nadomestni zastopniki, ki prevzemajo njihove poslovne in postopkovne zadeve. Tudi Odbor ZN za pravice invalidov je v svojih sklepnih ugotovitvah izrazil enako zaskrbljenost glede skrbništva.

Načelo 3. Invalidi, vključno z invalidnimi otroki, imajo pravico do ustreznih postopkovnih prilagoditev.

Pomanjkljivo prepoznavanje invalidnosti že ob prvem stiku z uradnimi organi. Včasih zaradi stigmatizacije in osebnih okoliščin obdolženca invalidnost osebe ni ugotovljena že od začetka postopka, torej že v predkazenskem postopku. Ena od ovir v zvezi s procesnimi prilagoditvami je torej nezmožnost sistema, da bi prepoznal invalidnost in nemudoma zagotovil potrebne procesne prilagoditve. Ni vzpostavljenega enotnega sistema, ki bi organom omogočal skrbno oceno posameznikov glede morebitne invalidnosti ali drugih pomembnih okoliščin (npr. visoka stopnja stresa), zaradi katerih bi bilo morebiti prav tako potrebno uporabiti ustrezne procesne prilagoditve (prilagoditev tempa, prilagoditev strokovnega pravnega jezika v dostopnejšo različico ...).

Dodatne vrste postopkovnih prilagoditev. Čeprav so prilagoditve do neke mere že zagotovljene, je še vedno mogoče izboljšati prilagoditve, navedene v razdelku 3.1.2.2 - Prilagoditev postopkov za zaslišanja.

Sodnikova diskrecijska pravica pri odobritvi postopkovnih prilagoditev. Ko gre za postopkovne prilagoditve in spremembe, jih lahko odobri posamezni sodnik, kar se lahko obravnava tudi kot diskrecijska ovira.

Obrnava oseb z omejeno mobilnostjo, za katere nista primerna niti zapor niti psihiatrična enota. Ovira je siva cona, v kateri se znajdejo osebe z lažjo intelektualno in psihosocialno oviranostjo, pri katerih niti zapor niti forenzična enota za psihiatrično zdravljenje nista primerna za njihovo namestitev in zdravljenje. Postopkovne prilagoditve za invalide, obtožene kaznivih dejanj, zapornike in pripornike zagotavljajo uprava zaporov in druge ustanove, kolikor je to mogoče v okviru njihovih zmogljivosti - v smislu pravnih (institucionalnih), prostorskih (prilagoditve prostorov) in človeških virov (osebje).

Načelo 4. Invalidi imajo pravico do pravočasnega in dostopnega dostopa do pravnih obvestil in informacij enako kot drugi.

Obdolženec položaja ne razume popolnoma, zlasti zakaj je v njegovem primeru potrebno psihiatrično zdravljenje.

Pomanjkanje alternativnega zagotavljanja informacij v lahko berljivem jeziku za invalide in druge osebe, od prvega stika z uradnimi organi (policijo) dalje. Kar zadeva pravico do obveščeniosti, so invalidi enako kot drugi obveščeni o svojih pravicah in drugih pomembnih informacijah v zvezi s postopki najprej s strani policije. Poleg tega jim informacije na individualen način, individualno in bolj vsebinsko, posreduje njihov zagovornik.

Nepoznavanje razpoložljivih postopkovnih prilagoditev. Nekatere procesne prilagoditve so obdolžencu lahko neznane, zlasti če ga ne zastopa zagovornik, zaradi česar se ne zaveda procesnih možnosti, ki bi lahko bile pomembne zanj in za njegove individualne potrebe.

Načelo 5. Invalidi imajo pravico do vseh materialnih in procesnih jamstev, ki jih priznava mednarodno pravo, enako kot drugi, države pa morajo zagotoviti potrebne prilagoditve, da se zagotovi ustrezen postopek.

Pomanjkanje uradne službe za podporo obdolžencem (in pričam), ki bi imela posebno strokovno znanje o delu in komunikaciji z invalidi. Možnost uporabe take službe na lastno pobudo in ne na napotitev sodnika bi bila za obdolžence in druge osebe dobrodošla, saj bi bila služba bolj prilagojena njihovim potrebam in okoliščinam. Ker se zdi, da za obdolžence takšnega urada za komunikacijsko podporo ni, se lahko šteje, da so v neugodnem položaju.

Zakon ne predvideva drugih posrednikov ali pomočnikov razen skrbnikov (katerih vloga je vprašljiva) ali zagovornikov. Za žrtve kaznivih dejanj kazenska zakonodaja dovoljuje, da so žrtvam med postopkom v luči podpore prisotne osebe, ki jim zaupajo, vendar se zdi, da to ne velja ali vsaj ne velja tako izrecno za obdolžence. Prilagoditev v smislu možnosti spremstva zaupne osebe bi bila dobrodošla za vse obdolžence, predvsem pa za invalidne osebe.

Načelo 6. Invalidi imajo pravico do brezplačne ali cenovno dostopne pravne pomoči.

Brezplačna pravna pomoč je odvisna od finančnih razmer obdolženca ali njegove družine. Čeprav se lahko v nekaterih okoliščinah invalidom odobri izjemna pravna pomoč, so merila in finančni prag še vedno precej visoki.

Načelo 10. Vsem, ki delajo v pravosodnem sistemu, je treba zagotoviti programe ozaveščanja in usposabljanja o pravicah invalidov, zlasti v okviru dostopa do pravnega varstva.

Pomanjkanje strokovnega znanja odvetnikov, v tem primeru zagovornikov, o potrebah, ovirah in okoliščinah, s katerimi se srečujejo invalidi. Zagovorniki oseb z oviranostmi lahko zagotovijo komunikacijsko podporo, vendar je težava v pomanjkanju strokovnega usposabljanja pravnih zastopnikov in drugih strokovnjakov s področja kazenskega pravosodja za zastopanje oseb s takimi okoliščinami.

4.2. Priporočila

V nadaljevanju predstavljamo nekatera ključna priporočila za boljše sodelovanje invalidov v kazenskih postopkih, zlasti tistih z intelektualno in psihosocialno oviranostjo. Navajamo nekatere točke ukrepanja, ki neposredno zadevajo zgoraj navedena ovire, hkrati pa v zvezi s tem podajamo tudi nekatera druga bolj splošna priporočila.

Strukturna priporočila

Preveri se, ali lahko o procesnih prilagoditvah in napotitvah na urad za podporo (v primeru žrtev) **najbolje odloča posamezni sodnik sam** ali pa to stori komisija, ki vključuje strokovnjake oz. urad sam.

Dodatne vrste postopkovnih prilagoditev v pravu. Čeprav so prilagoditve v določeni meri že predvidene v zakonu in praksi, pa je še vedno veliko možnosti za izboljšave. Dodatne vrste postopkovnih prilagoditev, navedene v oddelku 3.1.2.2 - Prilagajanje postopkov za zaslišanja, bi bilo mogoče prilagoditi v zakonu in jih uvesti v prakso.

Vzpostavitev programa v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, ki bi bil namenjen osebam z motnjami v duševnem razvoju in psihosocialnimi motnjami, za katere ni predviden varnosti ukrep psihiatričnega zdravljenja in ki so bile obsojene na zaporno kazen. Za osebe z "zmanjšanimi duševnimi sposobnostmi" bi bilo smiselno, da bi jih namestili v vzgojno-varstveni zavod in ne v zapor, če varnostni ukrep psihiatričnega zdravljenja ne bi bil več potreben. Namen zopora bi moral biti rehabilitacija (s pogovori, delovno terapijo itd.) ter okolje, ki je varno in spodbudno tako zanje kot za okolico. Prilagoditve in pozornost v zvezi s tem bi prispevali k njihovi boljši vključitvi v družbo po prestani zaporni kazni.

Priporočila za postopke

Pozorno individualno delo in prilagajanje tempa obravnave. Ti dve procesni jamstvi sta bili izpostavljeni kot najpomembnejši za zagotovitev, da je obdolženec invalid dobro seznanjen s postopkom in mu lahko sledi.

Zagotavljanje seznama možnih postopkovnih prilagoditev. Vprašanje neznanih postopkovnih prilagoditev bi lahko obravnavali tako, da bi zagotovili seznam vseh možnih prilagoditev, ki jih lahko invalidi ali njihovi zagovorniki (ali odvetnik) zahtevajo med kazenskim postopkom, da bi se vnaprej opremili z informacijami o vseh pravnih možnostih.

Drugo

Usposabljanje strokovnjakov s področja kazenskega pravosodja in drugega osebja o posebnih pravicah in potrebah invalidov. Da bi zagotovili boljše okolje in vključenost invalidov v kazenske postopke, bi izobraževanje pravnih strokovnjakov in priprava **seznama pravnih zastopnikov s strokovnim znanjem o invalidnosti**, ki poznajo pravice, težave in ovire invalidov, koristila invalidom, saj bi imeli možnost bolje razumeti sistem kazenskega pravosodja, prav tako pa bi te osebe, oziroma njihove okoliščine, bolje spoznali pravosodni strokovnjaki. Usposabljanje osebja bi bilo še posebej pomembno za osebe z intelektualno in

psihosocialno oviranostjo, saj je v njihovem primeru pogosto potrebna večja pozornost do individualnih potreb in komunikacijska podpora.

Vključevanje invalidov v razprave o tem, kako izboljšati kazenskopравни sistem. Na splošno se je treba z invalidi posvetovati in jih vključiti v razprave o tem, kako izboljšati kazenskopравни sistem. To bi jim v največji možni meri omogočilo uresničevanje pravice do sodelovanja ne le v samih kazenskih postopkih, temveč tudi pri sistemskem oblikovanju zakonodaje. Poleg tega bi se bilo treba z invalidi posvetovati in jih vključiti v pripravo **naslednjega periodičnega akcijskega programa za invalide**, saj gre za osrednji politični dokument, ki narekuje nekatera ključna področja njihovega življenja. V zvezi s tem bi lahko naslednji akcijski program bolje obravnaval zgoraj naštetе izzive in ovire, s katerimi se invalidi srečujejo v kazenskem pravosodju, in tako odražal dejanske ovire, s katerimi se soočajo v kazenskih postopkih. Na ta način bi bilo tudi Ministrstvo za pravosodje, skupaj z invalidi, v večji meri vključeno v oblikovanje invalidske, kazenske in na splošno pravne politike.

5. Reference

United Nations. (2006, December 13). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&lang=en

United Nations. (2020). *International principles and guidelines on access to justice for persons with disabilities*. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Disability/SRDisabilities/Pages/GoodPracticesEffectiveAccessJusticePersonsDisabilities.aspx>

United Nations. (2008). Backgrounder: Disability Treaty Closes a Gap in Protecting Human Rights. Available at: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/backgrounder-disability-treaty-closes-a-gap-in-protecting-human-rights.html>

Priloge

Priloga 1 - Profil anketirancev

ID	Intervjuvanec*	Spol	Starost	Trajanje intervjuja	Leta, ko so bili v stiku s pravosodnim sistemom	Vrsta razgovora (na daljavo, na samem kraju, drugo)	Druge pomembne informacije
SI/DPS-D I/F/01	Oseba z motnjami v duševnem razvoju ali s psihosocialno oviranostjo	F	/	13'06''		na samem kraju	Obtožen in obsojen na zaporno kazen.
SI/DPS-D I/F/02	Oseba z motnjami v duševnem razvoju ali s psihosocialno oviranostjo	F	/	09'11''		na samem kraju	Obtožen in obsojen na zaporno kazen.
SI/L/F/03	Odvetnik	F	/			na samem kraju	
SI/HR/M /04	Svetovalec na Ministrstvu za pravosodje (Direktorat za kazensko pravo in človekove pravice)	M	/	/		na samem kraju	Rezultati intervjuja niso bili relevantni, saj intervjuvanec ni imel izkušenj z delom z invalidi.
SI/P/F/05	Vodja zapora	F	/	55'02''		na samem kraju	Intervju, opravljen skupaj s psihologom.

SI/J/F/06	Sodnik	F	/			na samem kraju	
SI/J/F/07	Tožilec	F	/	/		na samem kraju	Odgovori v pisni obliki.
SI/S/F/08	Psiholog	F		55'02''		na samem kraju	Intervju je bil opravljen skupaj z vodjo zapora.
SI/HR/M/09	Nacionalna institucija za človekove pravice	M	/	36'20''		na samem kraju	Zaradi priročnosti se je intervju nanašal na dva raziskovalna projekta, zato je bil v pogovoru upoštevan tudi položaj žrtev.
SI/HR/F/10	Nevladna organizacija	F	/	20'43''		na samem kraju	
SI/O/F/11	Služba za podporo žrtvam	F	/	/		na samem kraju	Rezultati intervjuja niso bili relevantni, saj intervjuvanec ni imel izkušenj

							z delom z invalidi.
--	--	--	--	--	--	--	------------------------

* Intervjuvanci so bili najprej naprošeni, da preberejo obrazec o informiranem soglasju, in šele po tem, ko so ga prebrali in podpisali, se je začel intervju in njegovo snemanje.